THE TIMES

ΑΤΛΑΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

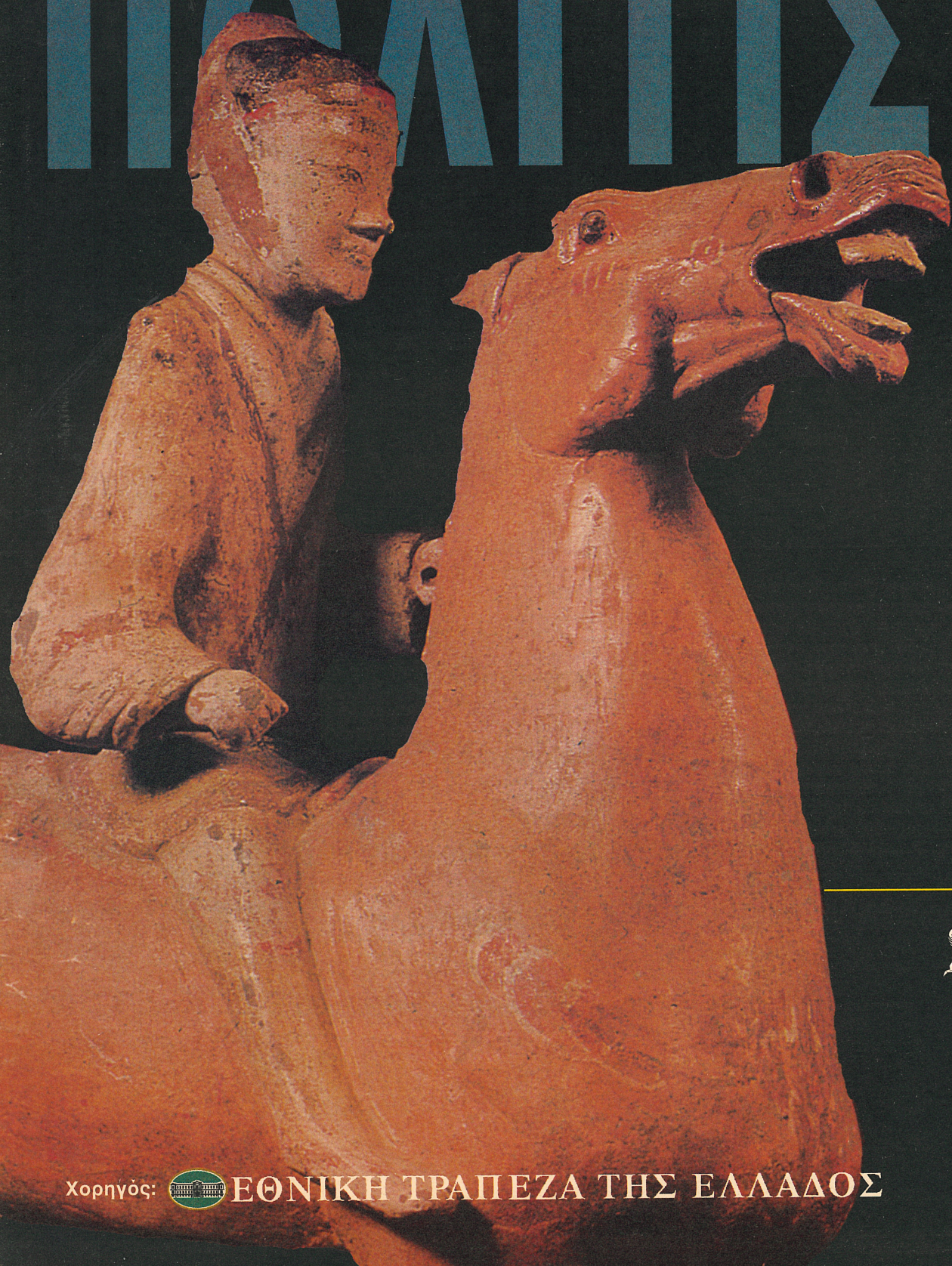

4 ΚΙΝΑ

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ

Χορηγός: ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

THE TIMES

ΑΤΛΑΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

ΚΙΝΑ

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ

ΑΤΛΑΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

Επιμέλεια: Dr. Chris Scarre

4

Κίνα

Περιεχόμενα

Εισαγωγή σελ. 4

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΑΓΡΟΤΕΣ ΣΤΗΝ ΑΠΩ ΑΝΑΤΟΛΗ 6
Ο ΠΡΩΤΟΣ ΚΙΝΕΖΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ 6
Η Κίνα των Σανγκ *χάρτης* 6
Εξέλιξη της κινεζικής γραφής *διάγραμμα* 7
Το ταφικό μνημείο των Σανγκ στο Σουφουτούν *σχεδιάγραμμα* 7
ΤΑ ΜΑΧΟΜΕΝΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑ 7
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ 8
Η Κίνα των Δυτικών Τσου *χάρτης* 8
Το μεταλλείο χαλκού στο Τονγκλουσάν *σχεδιάγραμμα* 8
Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΑΞΗ 9
Η τελευταία περίοδος των Τσου *χάρτης* 9
Η ΕΠΑΝΕΝΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΚΙΝΑ 9
Η αυτοκρατορία των Τσιν *χάρτης* 10
Ο ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΧΑΝ 10
Η επέκταση της Κίνας των Χαν *χάρτης* 10
Η αυτοκρατορία των Πρώτων Χαν *χάρτης* 11
Η ΖΩΗ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΧΑΝ 12
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΟ 12
Ο πληθυσμός της Κίνας το έτος 1 μ.Χ. *χάρτης* 12
Μαουάνγκ-ντούι: ένα ταφικό μνημείο των Χαν *σχεδιάγραμμα* 12
ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΚΙΝΑΣ ΤΩΝ ΧΑΝ 13

Εικονογράφηση και χάρτες από:

- THE TIMES ATLAS OF THE WORLD HISTORY
- PAST WORLDS: THE TIMES ATLAS OF ARCHAEOLOGY

Διεύθυνση σύνταξης: Andrew Heritage, Elizabeth Wyse.
Ερευνα εικονογράφησης: Rosemary Aspinwall.

Μετάφραση και επιμέλεια των ελληνικών κειμένων έγινε από ομάδα συνεργατών της «Καθημερινής», αποτελούμενη από τους: Απόστολο Ηλιάδη, Δημήτρη Κοσμίδη, Μαριλίζα Μητσού και Κώστα Παπαντωνόπουλο. Επεξεργασία χαρτών και σελιδοποίηση ατελιέ «Καθημερινής»: Γ. Νικολαΐδης.

Πηγές εικονογράφησης: *εξώφυλλο* Robert Harding Picture Library· σσ. 4-5 Robert Harding Picture Library· σ. 6*Α*, Michael Holford/British Museum, *Β-Γ*, British Museum, σ. 7*Α*, Charles Aylmer, Cambridge University Library, σ. 8 *Α-Β*, British Museum, *Γ*, Xinhua (Zefa Picture Library)· σ. 11*Α*, Robert Harding Picture Library, *Β*, Werner Forman Archive, *Γ*, The MacQuitty International Photographic Collection, *Δ*, Robert Harding Picture Library· σ. 12*Δ*, Sunday Times.

Πρώτη έκδοση ως ένθετο *The Times* 1989.

© Times Books Limited, 16 Golden Sqare, London W1R 4BN.

Χορηγός:

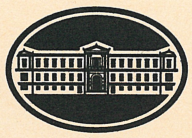

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Εξώφυλλο: Κεραμική μορφή έφιππου πολεμιστή των Χαν, από ανασκαφή στο Χσιεν - γιανγκ, Σάαν - χσι. 1ος αιώνας π.Χ., ύψος 65 εκ.

Εισαγωγή

Ο πληθυσμός της Κίνας σήμερα αντιπροσωπεύει το ένα τέταρτο του παγκόσμιου πληθυσμού, μιλάει κατά βάση, ανεξαρτήτως διαλέκτων, την ίδια γλώσσα, χρησιμοποιεί την ίδια γραφή και, παρά τις τοπικές διαφορές, έχει κοινή πολιτισμική ταυτότητα. Αυτή η αξιοσημείωτα ομοιογενής κουλτούρα ανάγεται, 4.000 χρόνια πριν, στη δυναστεία των Σανγκ, που εγκαθίδρυσε μερικά θεμελιώδη χαρακτηριστικά του κινεζικού πολιτισμού. Αυτά τα στοιχεία διατηρήθηκαν και στη διάρκεια των επόμενων χιλιετιών, παρά το πλήθος των βίαιων αναταραχών που γνώρισε η Κίνα στο πέρασμα της από τον φεουδαλισμό στην αυτοκρατορία. Ωστόσο, μόνο κατά την περίοδο της αυτοκρατορίας των Χαν –που είναι σε γενικές γραμμές σύγχρονη με τη Ρωμαϊκή στη Δύση– αρχίζει ο εγγράματος πολιτισμός των πόλεων της βόρειας Κίνας να επιβάλλεται στο νότο, και η Κίνα ενοποιείται γεωγραφικά και πολιτισμικά. Ωστόσο, τα θεμέλια που ετέθησαν χιλιάδες χρόνια πριν παρέμειναν η βάση του κινεζικού πολιτισμού στους μεταγενέστερους χρόνους.

Οι απαρχές του πρώτου κινεζικού πολιτισμού χρονολογούνται γύρω στο 3000 π.Χ. Περίπου αυτή την εποχή πρωτοεμφανίστηκαν πλούσια ταφικά μνημεία στην ανατολική Κίνα, την κοιτίδα των πρώτων κινεζικών πόλεων, δείγμα ανάδυσης μιας διαστρωματωμένης κοινωνίας, με διακρίσεις ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς ακόμη και στο θάνατο. Κατά την περίοδο του Λονγκσάν (2500-1800 π.Χ.) που επακολούθησε, σημειώθηκαν κρίσιμες εξελίξεις, με την ανέγερση τειχισμένων εγκαταστάσεων και την ανάπτυξη πιο προηγμένων τεχνικών –μεταλλουργία και αγγειοπλαστική με χρήση τροχού. Το πότε συντελέστηκε η πλήρης μετάβαση στον πολιτισμό είναι ζήτημα αμφιλεγόμενο. Η παράδοση αναφέρει κάποια δυναστεία των Χσία, που τη διαδέχθηκε η δυναστεία των Σανγκ· οι Χσία ήλθαν στην εξουσία γύρω στο 2100 π.Χ., αλλά η ιστορία τους παραμένει πολύ σκοτεινή. Οταν τους διαδέχθηκαν οι Σανγκ, γύρω στο 1800 π.Χ., οι πρώτες κινεζικές πόλεις είχαν ήδη κτιστεί.

Τα θεμέλια των Σανγκ

Οι γνώσεις μας για τους Σανγκ προέρχονται από την αρχαιολογία, τις μεταγενέστερες ιστορικές παραδόσεις και τα στοιχεία που μας παρέχουν μικρά κείμενα χαραγμένα στα λεγόμενα οστά οιωνοσκοπίας, που χρησιμοποιούνταν σε μαντικές τελετουργίες. Λείψανα πόλεων, πλούσιοι τάφοι και πολυτελή τεχνουργήματα είναι ζωντανή απόδειξη της πολεμικής αρετής και τέχνης των κυρίαρχων Σανγκ και της αριστοκρατίας τους. Οι πλουσιότεροι τάφοι είναι του Χσιμπέι-γκανγκ στο Αν-γιανγκ, που χρονολογούνται από την περίοδο που η πόλη ήταν πρωτεύουσα των Σανγκ και θεωρείται η τελευταία διαμονή των βασιλέων τους. Οι τάφοι είναι ένα μεγάλο ορθογώνιο όρυγμα με κατωφερείς διόδους σε κάθε πλευρά και, μολονότι έχουν συλληθεί κατά την αρχαιότητα, τα λίγα εναπομείναντα κτερίσματα μαρτυρούν τον απίστευτο πλούτο που πρέπει κάποτε να περιείχαν. Στο πιο μέτριο ταφικό μνημείο μιας βασίλισσας Σανγκ, σε άλλο μέρος του Αν-γιανγκ, βρέθηκαν λείψανα ανθρωποθυσιών, έξι θυσιασμένοι σκύλοι, πάνω από 400 αντικείμενα από ορείχαλκο, 590 από νεφρίτη, 560 από κόκαλο και περίπου 7.000 όστρακα κοχυλιών που χρησιμοποιούνταν σαν νομίσματα την εποχή των Σανγκ. Στους πλουσιότερους τάφους των Σανγκ είχαν ταφεί θυσιασμένοι σκύλοι και άνθρωποι· σε έναν τάφο του Χσιμπέι-γκανγκ 165 ανθρώπινα θύματα, αριθμός συγκλονιστικός. Μια μεταγενέστερη απήχηση αυτής της παράδοσης απαντά στο στρατό από τερακότα του μεγάλου αυτοκράτορα των Τσιν Σιχ Χουάνγκ-τι. Οι 6.000 στρατιώτες ήταν τυχεροί: στα τέλη του 3ου αιώνα π.Χ. απλώς χρησιμοποιούσαν τα ομοιώματά τους σε πηλό, αντί να τους θάβουν ζωντανούς.

Η παρουσία του νεφρίτη στους τάφους των Σανγκ και η προφανής αξία του είναι ένα άλλο χαρακτηριστικό που διατηρήθηκε και στους μεταγενέστερους χρόνους. Ο νεφρίτης είναι σκληρό ημιδιαφανές πέτρωμα, ιδιαίτερα ελκυστικό όταν λειανθεί, που χρωστά ίσως τη φήμη του στις ωραίες του πρασινωπές ανταύγειες. Ως άφθαρτο υλικό συσχετίστηκε με την αθανασία, και είναι ιδιαίτερα συνηθισμένο στους τάφους των ηγεμόνων από την εποχή των Σάνγκ και πέρα. Την περίοδο των Χαν οι βασιλικοί ταφικοί θάλαμοι ήταν στολισμένοι με περισσότερα από 2.000 πιάτα από νεφρίτη, συνδεδεμένα μεταξύ τους με σύρμα από χρυσό, ασήμι ή μπρούντζο. Στην Κίνα ο χρυσός αντικατέστησε το νεφρίτη ως πλέον πολύτιμο υλικό μόνο την πιο πρόσφατη εποχή.

Η θρησκεία, ιδιαίτερα η λατρεία των προγόνων, είναι οπωσδήποτε μια σπουδαία πλευρά του πρώιμου κινεζικού πολιτισμού. Είναι αξιοσημείωτο, ωστόσο, ότι δεν έχουμε ναούς συγκρίσιμους σε μέγεθος με αυτούς της Αιγύπτου ή της Μεσοποταμίας, ίσως επειδή η θρησκευτική λατρεία τελούνταν στην Κίνα των Σανγκ ιδιωτικά, σε σπίτια ή στα ανάκτορα. Τα οστά οιωνοσκοπίας χρησιμοποιούνταν για να συμβουλεύονται τους προγόνους του μονάρχη σε μεγάλο φάσμα θεμάτων που αφορούσαν κρατικές υποθέσεις, όπως οι εκστρατείες ή η πληρωμή των φόρων, αλλά και πιο καθημερινά ζητήματα –τις διακυμάνσεις του καιρού, την έκβαση του κυνηγιού, την ερμηνεία των ονείρων. Για τις ανάγκες της μαντείας ακουμπούσαν ένα πυρακτωμένο εργαλείο πάνω στο κόκαλο –συνήθως από ωμοπλάτη βοδιού ή υδροβούβαλου– ώστε να παραχθεί κάποιο αποτύπωμα που έπειτα το ερμήνευαν. Η όλη διαδικασία της μαντείας –η ερώτηση που τέθηκε, η απάντηση που δόθηκε και, σε μερικές περιπτώσεις, το πώς προέκυψε η απάντηση μέσα από την εκτύλιξη των γεγονότων– καταγραφόταν πάνω στο κόκαλο. Αυτά τα κείμενα, αν και σύντομα, αποτελούν ανεκτίμητες γραπτές μαρτυρίες για τη γεωγραφική και πολιτική οργάνωση του κράτους των Σανγκ. Αποτελούν από μόνα τους σαφή ένδειξη για την ύπαρξη μιας εγγράμματης τάξης, πιθανόν ενός ιερατείου.

Πάνω: *Ο στρατός των 6.000 ομοιωμάτων του Σιχ Χουάνγκ-τι, του πρώτου αυτοκράτορα, που βρέθηκε σε ένα μεγάλο όρυγμα κοντά στο μαυσωλείο του στο όρος Λισάν, στο Σάαν-χσι (τέλος 3ου αιώνα π.Χ.).*

Μια διαρκής κληρονομιά

Τα οστά οιωνοσκοπίας των Σανγκ, όπως και οι επιγραφές στα ορειχάλκινα αγγεία, είναι τα πρώτα δείγματα μιας πλήρως αναπτυγμένης γραφής, της

οποίας οι δομικές της αρχές αποτελούν τη βάση της γραφής που χρησιμοποιείται στη σύγχρονη Κίνα. Από μεταγενέστερες επιγραφές και τεκμήρια μπορούμε να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη της κινεζικής γραφής από την εποχή των Σανγκ μέχρι σήμερα. Η φύση της γραφής, που κάθε χαρακτήρας της είναι ταυτόχρονα φωνητικός, συλλαβικός και ιδεογραφικός (εκφράζει δηλαδή ήχο και έννοια), είναι αποφασιστικής σημασίας, διότι επέτρεψε την ενοποίηση ενός έθνους που μιλούσε πολλές διαλέκτους ακατανόητες μεταξύ τους. Η πολιτική, πολιτισμική και στρατιωτική ισχύς της Κίνας τους επόμενους αιώνες είχαν σαν αποτέλεσμα τη χρήση της κινεζικής γραφής στην Ιαπωνία, στην Κορέα και (ώς τον 19ο αι.) στο Βιετνάμ.

Πολλά άλλα χαρακτηριστικά του κινεζικού πολιτισμού μπορούν να αναχθούν στην περίοδο των Σανγκ ή ακόμη προγενέστερα. Το μετάξι, από το κουκούλι του εξημερωμένου μεταξοσκώληκα, ήταν σε χρήση ήδη από το 2700 π.Χ. Το μετάξι της Κίνας είχε υψηλή τιμή, και στους χρόνους της αυτοκρατορίας των Σανγκ εξαγόταν, μέσα από τον μακρύ Δρόμο του Μεταξιού που διέσχιζε την Ασία, προς τις αγορές της Μεσογείου. Η τεχνική της λάκκας, άλλο διακριτικό γνώρισμα του πολιτισμού της Απω Ανατολής, ήταν επίσης σε χρήση ήδη από την περίοδο των Σανγκ. Οι ξύλινες οροφές των τάφων του Χσιμπέι-γκανγκ ήταν βαμμένες με κόκκινη και μαύρη λάκκα, ενώ λακκαρισμένα αγγεία βρέθηκαν σε αρκετά μέρη. Αλλά τα πιο ξεχωριστά ίσως τεχνουργήματα της εποχής των Σανγκ είναι τα αντικείμενα από ορείχαλκο. Μπρούντζινα λεπτουργημένα αγγεία, που χρησιμοποιούσαν σε θρησκευτικές τελετουργίες, χύνονταν σε κεραμικά καλούπια και διακοσμούνταν με ζωικά μοτίβα, φανταστικά ζώα και αφηρημένα σχέδια. Η παράδοση της χαλκουργίας, που θεσπίστηκε αυτή την περίοδο, άνθισε και στους μεταγενέστερους χρόνους και αποτελεί για μας τεκμήριο της δεξιοτεχνίας και της επινοητικότητας των πρώτων κινέζων μεταλλουργών.

Τα θεμέλια του κινεζικού πολιτισμού που ετέθησαν στην περίοδο των Σανγκ ισχυροποιήθηκαν και αναπτύχθηκαν στους επόμενους αιώνες. Ταυτόχρονα με την πληθυσμιακή άνοδο διαδόθηκε η εγκατάσταση στις πόλεις κατά τη μακρά περίοδο των Τσου (1028-221 π.Χ.), παρά τους ενδημικούς πολέμους και την πολιτική αστάθεια των τελευταίων αιώνων της. Ο σίδηρος εισήχθη τον 6ο αιώνα π.Χ. και συμπλήρωσε σαν υλικό τον ορείχαλκο στην παραγωγή καθημερινών αντικειμένων. Οι Κινέζοι σιδηρουργοί χρησιμοποιούσαν το χυτήριο για την κατασκευή τεραστίων ποσοτήτων σιδηρών εργαλείων και όπλων, σχεδόν δυο χιλιετίες πριν παραχθεί για πρώτη φορά στην Ευρώπη ο χυτοσίδηρος, που απαιτεί πολύ υψηλές θερμοκρασίες. Η κινεζική πολιτιστική και θρησκευτική ζωή γνώρισε επίσης σοβαρές αλλαγές στη διάρκεια αυτών των αιώνων· ήταν η εποχή του Κομφούκιου και του Λάο Τσε, του ιδρυτή του Ταοϊσμού. Η κορύφωση όμως της πρώιμης κινεζικής πολιτισμικής ανάπτυξης παρατηρείται μετά το 221 π.Χ., όταν ο Τσιν Σιχ Χουάνγκ - τι κατάφερε να ενοποιήσει υπό την κυριαρχία του το σύνολο της Κίνας και προετοίμασε τον δρόμο για την πανίσχυρη και εκλεπτυσμένη αυτοκρατορία των Χαν.

Οροι που χρησιμοποιούνται στο κείμενο

Γκούι Πρώιμο κινεζικό ορειχάλκινο ημισφαιρικό αγγείο με χερούλια, που συχνά φέρει επιγραφές και σύνθετα σχέδια.

Διοίκηση Στρατιωτική επαρχία στην Κίνα των Χαν.

Καμίνευση Η εξαγωγή χρήσιμου μετάλλου από ένα ορυκτό, με θέρμανση σε πολύ υψηλή θερμοκρασία μέσα σε καμίνι.

Λαΐς Ανεμογενές (αιολικό) πέτρωμα, προϊόν αποσάθρωσης, που σχηματίζει ένα γόνιμο και εύκολο στην καλλιέργεια έδαφος.

Λάκκες Ποικιλία από πλούσια διακοσμημένα οικιακά και νεκρικά αγγεία που τα κατασκεύαζαν επιχρίοντας ένα ξύλινο ή υφασμάτινο πρόπλασμα με ρητίνη από το δένδρο της λάκκας (ρους ο βερνικοφόρος), η οποία στερεοποιείται γρήγορα όταν εκτεθεί στον αέρα.

Οστά οιωνοσκοπίας Οστά, συνήθως ωμοπλάτες βοοειδών, που χρησιμοποιούνταν στις κινεζικές μαντικές τελετουργίες την περίοδο των Σανγκ και την πρώιμη περίοδο των Τσου.Τα σημάδια που άφηναν πάνω τους πυρακτωμένα αιχμηρά εργαλεία αποτελούσαν τη βάση της μαντείας.

Χύσιμο σε καλούπι Στη μεταλλουργία, η χρήση κεραμικού ή πέτρινου καλουπιού, στο οποίο χύνεται το λειωμένο μέταλλο για να παραχθεί ένα αντικείμενο.

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΣΑΝΓΚ

Το τέλος της ύστερης εποχής των Παγετώνων, γύρω στο 10000 π.Χ., συνοδεύτηκε από μεγάλες αλλαγές στο τοπίο και στη βλάστηση της ανατολικής Ασίας. Σε μερικές περιοχές της Κίνας, αυτές οι αλλαγές ενθάρρυναν τους πληθυσμούς των κυνηγών - συλλεκτών να πειραματιστούν με τα διαθέσιμα τοπικά φυτά και ζώα, μια διαδικασία που οδήγησε στην ανάπτυξη της γεωργίας από την οποία εξαρτήθηκε αργότερα ο πρώτος κινεζικός πολιτισμός. Εγκαταστάσεις σε σπήλαια στην κεντρική Κίνα, όπως του Χσιεν-ρεντόνγκ, μας πληροφορούν για τη ζωή των Κινέζων κυνηγών - συλλεκτών την επαύριο της εποχής των Παγετώνων. Αυτό το σπήλαιο κατοικήθηκε από το 9000 π.Χ. έως περίπου το 550 π.Χ. Τα εργαλεία που βρέθηκαν εκεί περιλαμβάνουν σουβλιά, που ίσως χρησίμευαν για την κατεργασία δερμάτων ζώων, μυλόπετρες για χόρτο και δημητριακά, αιχμές από βέλη και καμάκια για το κυνήγι. Βρέθηκαν ακόμη λείψανα από θηράματα και οστρακόδερμα.

Πρώτοι αγρότες στην Απω Ανατολή

Δεν είναι βέβαιο το πότε ακριβώς η γεωργία διαδέχτηκε αυτόν τον τρόπο ζωής, αλλά ήδη το 6000 π.Χ. υπήρχαν πολλά εδραία αγροτικά χωριά, μεταξύ των οποίων η περίφημη εγκατάσταση του Μπανπό. Τα πρώτα αυτά χωριά της βορείας Κίνας εξαρτώνταν άμεσα από το κεχρί. Φυτά που αντέχουν στην ξηρασία όπως το κεχρί ευδοκιμούσαν στη γόνιμη αλλά μάλλον άνυδρη γη (*λαΐς*) της περιοχής, ενώ στον υγρό νότο υπήρχαν υδρόφιλα φυτά, όπως καστανιές, γιαμ και ρύζι. Το άγριο ρύζι φύτρωνε σε μια ζώνη που εκτεινόταν από την βόρεια Ινδία ώς τις ορεινές εκτάσεις της ημειρωτικής νοτιοανατολικής Ασίας και τη νοτιοδυτική Κίνα. Το ρύζι πρωτοκαλλιεργήθηκε πιθανόν μέσα στα όρια αυτής της περιοχής και από εκεί διαδόθηκε σιγά-σιγά στα βόρεια της Κίνας, παρέχοντας έτσι το δεύτερο από τα κύρια προϊόντα της Κίνας, μαζί με το κεχρί. Η ανακάλυψη παχιών καταλοίπων φλοιού ρυζιού, άχυρου και απανθρακωμένων σπόρων στο Χεμουντού, στο δέλτα του Γιανγκτσέ, που χρονολογούνται στην 5η χιλιετία π.Χ., δείχνει ότι η ορυζοκαλλιέργεια ήταν ήδη εδραιωμένη εκείνη την εποχή.

Η επίτευξη μιας υγιούς αγροτικής βάσης ακολουθήθηκε από βαθμιαίες αλλαγές στην κοινωνική οργάνωση κατά την 4η και 3η χιλιετία π.Χ., που τελικά οδήγησαν τη βόρεια Κίνα στο κατώφλι του πολιτισμού. Η ανταλλαγή πολύτιμων πρώτων υλών και βιοτεχνικών αγαθών ήταν ένα σπουδαίο στοιχείο αυτής της ανάπτυξης· πολυτελή αντικείμενα παράγονταν για λογαριασμό μιας αναδυόμενης ανώτερης τάξης. Επιζωγραφισμένα κεραμικά από το Γιανγκ-σάο-τσουν στα βορειοδυτικά, εκλεκτά μελανόμορφα αγγεία από το Λονγκσάν στα ανατολικά, και αντικείμενα από νεφρίτη από τα νοτιοανατολικά τροφοδοτούσαν το εμπόριο. Τα πλούσια ταφικά μνημεία με τα λεπτουργημένα σκαλιστά αντικείμενα από νεφρίτη –σκεπάρνια, κύπελα, χάνδρες– που ανακαλύφθηκαν στη Σαγκάη και στην περιοχή του κόλπου του Χανγκ-τσου, είναι πρόσθετες αποδείξεις μιας προϊούσα κοινωνικής διαστρωμάτωσης: οι κοινωνίες αυτές ήταν πρόδρομοι της δυναστείας των Σανγκ στην Κίνα.

Ο πρώτος κινεζικός πολιτισμός

Ο πολιτισμός που αναπτύχθηκε γύρω στο 1800 π.Χ. στη βορειοανατολική Κίνα πήρε το όνομά του από τους Σανγκ, τη δυναστεία των βασιλέων που εξουσίαζαν τη μέση κοιλάδα του Κίτρινου ποταμού και εγκαθίδρυσαν ένα πανίσχυρο κράτος, το οποίο επιβίωσε χωρίς να συναντήσει σοβαρό αντίπαλο ώς τον 11ο αιώνα π.Χ. Κατά την παράδοση, πριν την ανάληψη της εξουσίας από τους Σανγκ, που συντελέστηκε μόνο στο 1523 π.Χ., υπήρξε η δυναστεία των Χσία, αλλά δεν βρέθηκαν ώς τώρα εγκαταστάσεις ή άλλα ευρήματα που να μπορούν με ασφάλεια να αποδοθούν στους Χσία.

Μεταγενέστερα κινεζικά χρονικά μάς πληροφορούν πως οι Σανγκ, ασιατικής μάλλον προέλευσης, κατέκτησαν τη βόρεια Κίνα και υιοθέτησαν γρήγορα τον πολιτισμό των νέων υπηκόων τους, διατηρώντας τον παλιό τρόπο ζωής. Ίσως οι μόνες καινοτομίες που μπορούν να συσχετισθούν με τους Σανγκ είναι η γραφή στα οστά οιωνοσκοπίας και η εισαγωγή του δίτροχου πολεμικού άρματος, αν και τα στοιχεία αυτά εμφανίστηκαν μόνο στην τελευταία φάση της κυριαρχίας τους.

Η φύση του κράτους των Σανγκ υπήρξε αντικείμενο σοβαρής διαμάχης. Κατά την παράδοση, θεωρούνται ένα πανίσχυρο πολιτικό καθεστώς που είχε υπό τον έλεγχό του το μεγαλύτερο μέρος της βόρειας Κίνας. Εντούτοις πιθανότερο είναι να πρόκειται για μια χαλαρή συνομοσπονδία χωροδεσποτειών που ανήκαν σε γένη, οι περισσότερες από τις οποίες δεν ήταν μεγαλύτερες από την έκταση ενός χωριού. Το εύρος του ελέγχου των Σανγκ είναι επίσης ασαφές. Επιγραφές σε οστά οιωνοσκοπίας του 14ου αιώνα π.Χ. μνημονεύουν πολλές τοποθεσίες της βόρειας κινεζικής πεδιάδας (κάτω κοιλάδα του Κίτρινου ποταμού) υποδηλώνοντας ότι επρόκειτο για περιοχή μεγάλης σπουδαιότητας, αν και ελάχιστοι αρχαιολογικοί χώροι έχουν βρεθεί εκεί· ίσως έχουν ταφεί κάτω από τις προσχώσεις, ή έχουν καταστραφεί από τις αλλαγές της κοίτης του ποταμού.

Οι σπουδαιότερες εγκαταστάσεις των Σανγκ είναι οι πρωτεύουσες στο Τζενγκ-τσου και στο Αν-γιανγκ, που και οι δύο έχουν ανασκαφεί. Οι βασιλείς Σανγκ μετέφεραν την πρωτεύουσά τους έξι φορές. Οι Σανγκ είχαν εμπορικές σχέσεις με τα περισσότερα μέρη της βόρειας και κεντρικής Κίνας και με τις στέπες στα βόρεια και δυτικά. Πολλές μικρότερες εγκαταστάσεις έχουν επίσης ανακαλυφθεί σ' αυτές τις απομακρυσμένες περιοχές, όπως το Πανλόνγκ-τσενγκ στο λεκανοπέδιο του Γιανγκτσέ. Πρόκειται για πόλη παρόμοια με το Τζενγκ-τσου, αλλά μικρότερη από το ένα τέταρτο της πρωτεύουσας. Οι πόλεις αυτές διέφεραν από τις πόλεις της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας στο ότι, αν και το κέντρο τους ήταν περιτειχισμένο, απλώνονταν σε μεγάλες και αραιότερα δομημένες περιοχές της υπαίθρου που τις περιέβαλλε. Στο Τζενγκ-τσου, για παράδειγμα, το κεντρικό περιτείχισμα περιβαλλόταν από ένα δίκτυο περιοχών κατοικίας και εργαστηρίων, με νεκροταφεία ανάμεσά τους, που εκτείνονταν περισσότερο από ένα χιλιόμετρο έξω από το τείχος της πόλης. Μόνο οι κεντρικές περιοχές των πόλεων των Σανγκ ήταν οχυρωμένες.

Η εγκατάσταση του Πανλόνγκ-τσενγκ, στο μεσαίο τμήμα του Γιανγκτσέ, ανήκε κάποτε στη σφαίρα πολιτισμού των Σανγκ, αλλά δεν γνωρίζουμε πώς οι βασιλείς Σανγκ επόπτευαν αυτές τις απόμακρες περιοχές. Φαίνεται πως την εποχή των επιγραφών σε οστά οιω-

ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΣΑΝΓΚ
Α *Τελετουργικό δοχείο, με μορφή τίγρης που προστατεύει άνδρα, με σχέδια αιλουροειδών και φιδιών, 13ος ή 12ος αιώνας π.Χ., χυτός ορείχαλκος, ύψος περ. 35 εκ.*
Β *Τρεις λογχοπελέκεις, το κύριο όπλο στην Κίνα των Σανγκ, ο πρώτος με λεπίδα από νεφρίτη προσαρμοσμένη σε μπρούντζινη λαβή στολισμένη με ενθέματα τυρκουάζ. Αυτές οι λεπίδες προσαρμόζονταν σε ορθή γωνία στην άκρη ενός μακρού ξύλινου κονταριού. Υστερη περίοδος των Σανγκ, περ. 11ος αιώνας π.Χ., ο τρίτος λογχοπέλεκυς μήκος 27 εκ.* **Γ** *Πέτρινος βούβαλος, αβέβαιης προέλευσης, 13ος ή 12ος αιώνας π.Χ., πωρόλιθος, μήκος 19,2 εκ.*

Η ΚΙΝΑ ΤΩΝ ΣΑΝΓΚ *(κάτω)*
Από το 2500 π.Χ. οι εύπορες αγροτικές κοινότητες της Κίνας άρχισαν να αναπτύσσονται κοινωνικά και πολιτιστικά. Κατά την περίοδο του Λονγκσάν (2500-1800 π.Χ.) εμφανίστηκαν τειχισμένες εγκαταστάσεις και τεχνολογικές καινοτομίες, όπως ο τροχός του αγγειοπλάστη. Οι εξελίξεις αυτές δεν ήταν παρά το προανάκρουσμα του πρώτου κινεζικού πολιτισμού που πήρε το όνομά του από τη δυναστεία των Σανγκ (περ. 1800-1028 π.Χ.). Οι μεγάλες τειχισμένες πόλεις,οι πλούσιοι σε κτερίσματα τάφοι, η εκλεπτυσμένη χειροτεχνία και η πρώτη κινέζικη γραφή είναι τεκμήρια του πλούτου και της πρωτοτυπίας του πολιτισμού των Σανγκ.

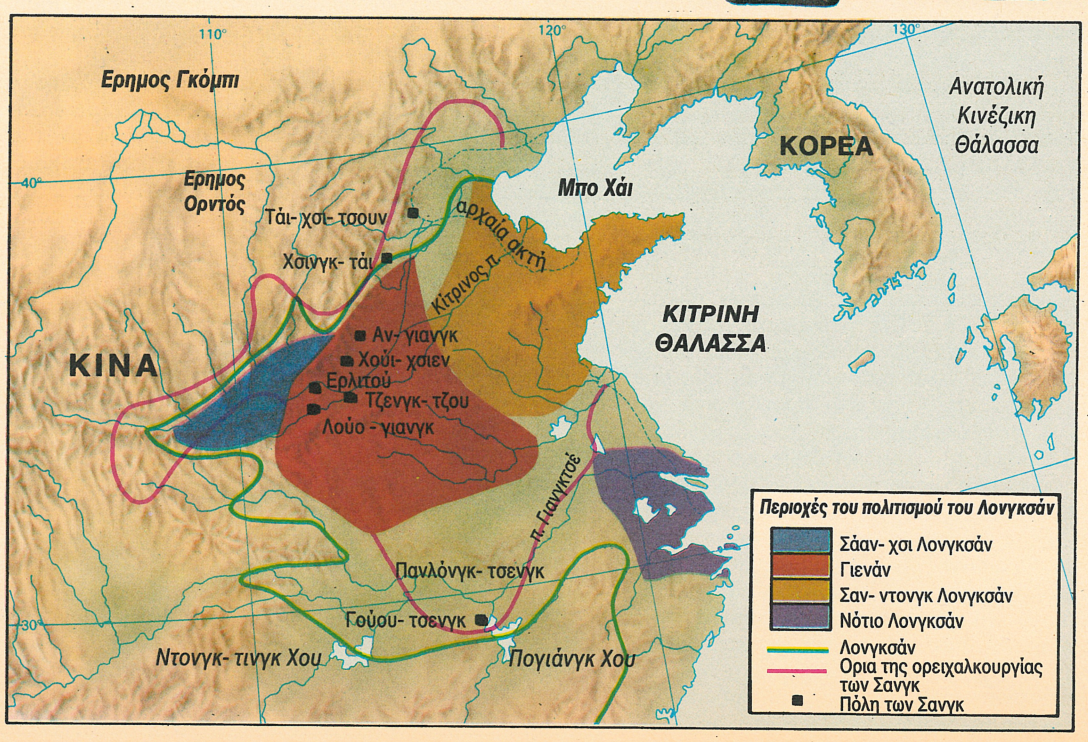

δυναστεία	*χρονολογίες*	*πρωτεύουσες*
Χσία	2100 π.Χ.	
Σανγκ	1523 π.Χ.	
		Τζενγκ-τσου
	1350 π.Χ.	Αν-γιανγκ
Δυτικοί Τσου	1028 π.Χ.	Χάου
Ανατολικοί Τσου	770 π.Χ.	Λούο-γιανγκ
«Εαρ και Φθινόπωρο»		
«Μαχόμενα Βασίλεια»	481 π.Χ.	
Τσιν	221 π.Χ.	Χσιεν-γιανγκ
Χαν (Πρώτοι Χαν)	206 π.Χ.	Τσανγκάν
Χσιν	9 μ.Χ.	
Χαν (Υστεροι Χαν)	25 μ.Χ.	Λούο-γιανγκ
Πτώση των Χαν	220 μ.Χ.	

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

νοσκοπίας (1350 π.Χ. περίπου) η εξουσία των Σανγκ έφθινε και πως οι κυρίαρχοι του Αν-γιανγκ δεν έλεγχαν την κοιλάδα του Γιανγκτσέ. Από την άλλη μεριά, η πολιτισμική επιρροή των Σανγκ εκτεινόταν σε πολύ ευρύτερες περιοχές έξω από την επικράτειά τους, οπως δείχνει καθαρά η ευρύτατη διάδοση ορειχάλκινων αντικειμένων στο στιλ των Σανγκ.

Η Κίνα την εποχή του Χαλκού

Η καταγωγή της κινεζικής χαλκουργίας δεν είναι γνωστή, αλλά φαίνεται ότι ο χαλκός και ο ορείχαλκος ήταν σε χρήση πριν από το 2000 π.Χ. Οπως στην Ευρώπη, η ανάδυση μιας ιεραρχικής κοινωνίας είναι πιθανόν να δημιούργησε τη ζήτηση και το ερέθισμα για την ανάπτυξη της νέας τεχνικής. Το 1200 π.Χ. οι χαλκουργοί των Σανγκ ήταν σε θέση να επεξεργάζονται το χαλκό με εκπληκτική μαστοριά και να παράγουν αγγεία πολυσύνθετα και λεπτοδουλεμένα. Διακριτικά τους γνωρίσματα ήταν ο πλούσιος διάκοσμος της επιφάνειάς τους, που συχνά είχε τη μορφή στυλιζαρισμένων πλασμάτων, όπως δράκοντες και πουλιά. Αυτά τα περίπλοκα σχέδια παράγονταν με χαρακτική στο εσωτερικό κεραμικών καλουπιών όπου χύνονταν τα αγγεία. Ο ισχυρός τελετουργικός χαρακτήρας των ορειχάλκινων αγγείων των Σανγκ φαίνεται όχι μόνο από τον διάκοσμο με μυθολογικά τέρατα, αλλά και από τα τυποποιημένα τους σχήματα –ιδιαίτερο σχήμα για κάθε χρήση– όπως και από τις επιγραφές που άρχισαν να εμφανίζονται σ' αυτά την ύστερη περίοδο των Σανγκ. Οι επιγραφές αυτές συχνά ονοματίζουν τον τύπο του αγγείου και μας λένε ότι χύθηκε από ένα επώνυμο άτομο για κάποιον πρόγονο. Οι επιγραφές στα ορειχάλκινα τελετουργικά αγγεία μαζί με τα οστά οιωνοσκοπίας είναι η καλύτερη πηγή πληροφοριών για τις θρησκευτικές δοξασίες των Σανγκ.

Λείψανα πόλεων, πλούσιοι τάφοι και πολυτελή τεχνουργήματα αποδεικνύουν σαφώς την υψηλή εκλέπτυνση και τον μερικό εξαστισμό των κυρίαρχων Σανγκ. Ομως ελάχιστα γνωρίζουμε για τον απλό λαό, την οικονομική βάση της ισχύος και της ευημερίας των Σανγκ, που επιστρατεύθηκε σε πολυάριθμους πολέμους και σε φιλόδοξα σχέδια ανέγερσης πόλεων και ταφικών μνημείων. Είναι σαφές, πάντως, ότι αυτή την περίοδο εμφανίστηκε μια εξειδικευμένη τάξη προικισμένων τεχνιτών: παράλληλα με τα περίφημα ορειχάλκινα αγγεία, άλλα εξαιρετικά προϊόντα της εποχής των Σανγκ είναι οι λαξευτές πέτρες και οι νεφρίτες, οι λάκκες και τα πλούσια διακοσμημένα ορειχάλκινα όπλα .

Τον 11ο αιώνα π.Χ. οι Σανγκ κατακτήθηκαν από τους Τσου έναν αντίπαλο λαό, διαφορετικής καταγωγής, που ζούσε στα βορειοδυτικά σύνορα. Οι Τσου επέκτειναν βαθμιαία την κυριαρχία τους σε μια περιοχή πολύ μεγαλύτερη από αυτή των Σανγκ, που περιλάμβανε το σύνολο του Χου-μπέι, Χε-Μπέι, Γιενάν, Σαν-χσι, Σαν-τονγκ, το μεγαλύτερο μέρος του Σάαν-χσι και του Αν-χουέι και τμήματα της μέσης κοιλάδας του Γιανγκτσέ. Η αρχική τους πρωτεύουσα ήταν στα περίχωρα του Χσιάν και η συμπρωτεύουσά τους κοντά στο Λούο-γιανγκ. Το κράτος τους ήταν διαιρεμένο σε πολλές ξεχωριστές χωροδεσποτείες. Πολλές από αυτές, ιδιαίτερα γύρω από τις πρωτεύουσες, αποτελούσαν βασιλική χωροδεσποτεία. Αλλες δίνονταν ως φέουδα σε μέλη του βασιλικού γένους, σε οικογένειες που βοήθησαν τους Τσου να πάρουν την εξουσία, καθώς και σε επιφανείς υπηκόους και αξιωματούχους. Οι βασιλείς των Τσου κατάφεραν να κρατηθούν στην εξουσία παραχωρώντας φέουδα σε συγγενείς ή σε πιστούς οπαδούς τους. Επιγραφές σε ορειχάλκινα αγγεία που καταγράφουν τις παραχωρήσεις γαιών σε υποτελείς μαρτυρούν αυτό το φεουδαλικό ύφος της πολιτικής οργάνωσης. Το περίφημο γκούι (υδρία) του Κανγκ Χου, για παράδειγμα, καταγράφει την παραχώρηση εδαφικής περιοχής στο Μαρκήσιο Κανγκ ως ανταμοιβή για τη συμμετοχή του στην καταστολή μιας εξέγερσης.

	Επιγραφές σε οστά οιωνοσκοπίας.	Επιγραφές σε ορείχαλκο	Μικρογράμματη σφραγιδική γραφή, τυποποιημένη περ. 221 π.Χ.	Γραφή των διδασκαλείων περ. 200 μ.Χ. κ.ε.	Τυποποιημένη γραφή περ. 200 μ.Χ.	Τυποποιημένο τυπογραφικό στιλ περ. 1400 μ.Χ. κ.ε.	Χειρόγραφη γραφή περ. 1400 μ.Χ. κ.ε.	Πρόχειρη γραφή ή «χόρτου» περ. 200 μ.Χ. κ.ε.	Απλοποιημένη γραφή, τυποποιημένη 1950 π.Χ. κ.ε.	Ελληνική μετάφραση
Εικονόγραμμα										άλογο
Διαφοροποιημένο εικονόγραμμα										επάνω, ανέρχομαι
Σύμπλεγμα εικονογραμμάτων										άρνηση
Φωνητικό σύμπλεγμα										ιπιά
Επιφάνεια γραφής	Κόκαλο (ωμοπλάτη βοδιού), όστρακο (κοιλιακό τμήμα καβουκιού χελώνας)	Ορειχάλκινα δοχεία	Πέτρα, μεταλλικές πλάκες	Φλούδα ξύλου, μετάξι	Χαρτί, (παραδοσιακά μαλακό, λεπτό, απορροφητικό χειροποίητο χαρτί από κουρέλια, τη σύγχρονη εποχή, σκληρό χαρτί της μηχανής από ξυλοπολτό).				Χαρτί (χαρτί της μηχανής από ξυλοπολτό)	
Μέσα γραφής	Πινέλο και μελάνι· χάραξη με αιχμηρό εργαλείο	Επιγραφές χυτεύονταν με τη μέθοδο του χαμένου κεριού	Χάραγμα με σμίλη, ενίοτε με σφυρηλάτηση	Πινέλο γραφής, κόκκινο και μαύρο μελάνι		Χειρόγραφο κείμενο σκαλισμένο ανάποδα σε κομμάτια ξύλου, τυπωμένα φύλλα διπλωμένα και συρραμένα σε βιβλία	Πινέλο και μελάνι· την σύγχρονη εποχή μολύβι, στυλογράφος ή πένα με στρογγυλή μύτη		Κινητά μεταλλικά τυπογραφικά στοιχεία οριζόντια από δεξιά προς τα αριστερά	
Περιεχόμενα	Κείμενα μαντείας· κυρίως μαγικές επωδές	Αφιερωτικά κείμενα	Επίσημα κείμενα· ονόματα σε σφραγίδες	Γενικά διοικητικά και φιλολογικά κείμενα		Κάθε είδους κείμενα	Πρόχειρες σημειώσεις, επιστολές, προσχέδια κ.λπ.		Κάθε είδους κείμενα	

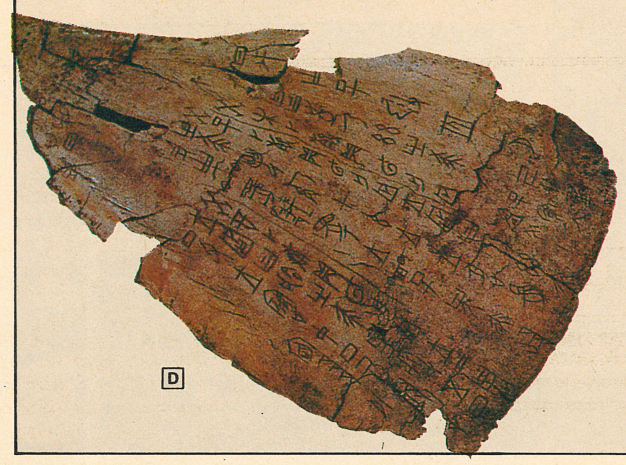

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΚΙΝΕΖΙΚΗΣ ΓΡΑΦΗΣ
Οι επιγραφές σε κινεζικά οστά οιωνοσκοπίας (για μαντική χρήση) γύρω στα 1400 - 1200 π.Χ. είναι σε πλήρως αναπτυγμένη γραφή, οι δομικές αρχές της οποίας παραμένουν οι βάσεις της σημερινής γραφής. Εμφανίζονται τέσσερις βασικοί τύποι γραφικών χαρακτήρων: Εικονογράμματα, στιλιζαρισμένες λίγο ώς πολύ αναπαραστάσεις συγκεκριμένων αντικειμένων· διαφοροποιημένα εικονογράμματα, στα οποία ένας δείκτης αναπαριστά ένα τμήμα του εικονογράμματος· συμπλέγματα εικονογραμμάτων (συνδυασμός δύο ή περισσοτέρων εικονογραμμικών στοιχείων ώστε να φαίνεται η δράση ή η επίδραση του ενός ή του άλλου) και φωνητικά συμπλέγματα (συνδυασμός δύο στοιχείων επιλεγμένων αντίστοιχα από σύνολα σημασιολογικών και φωνητικών σημείων), που παρέχουν μια σαφή ένδειξη για τη σημασία και την προφορά. Η τελευταία είναι ασφαλώς η πιο παραγωγική ομάδα και αντιπροσωπεύει το 90% περίπου των χαρακτήρων που χρησιμοποιούνται σήμερα. Ο συνολικός αριθμός των χαρακτήρων αυξήθηκε από 9.000 περ. που ήταν το 100 μ.Χ. σε 60.000 περ. σήμερα από τους οποίους 3.500-4.000 είναι σε κοινή χρήση. Δ *κόκαλο οιωνοσκοπίας από το Αν-γιανγκ. Κίνα περ. 1200 - 1100 π.Χ. ύψος 30 εκ.*

Τα Μαχόμενα Βασίλεια

Οι βασιλείς των Τσου παρέμειναν πανίσχυροι ώς τον 13ο αι. π.Χ. αιώνα και επέκτειναν συνεχώς το πεδίο ελέγχου τους. Ομως, το 771 π.Χ., η πρωτεύουσά τους στο Χάου λεηλατήθηκε από εισβολείς από τα δυτικά, και οι κυριότεροι από τους υποτελείς τους άδραξαν την ευκαιρία να αποσχισθούν και να ανακηρύξουν την ανεξαρτησία τους. Αν και οι αυτοκράτορες των Τσου συνέχισαν να κυβερνούν από τη συμπρωτεύουσά τους στο Λούο-γιανγκ, το κράτος τους δεν ήταν παρά ένα κράτος ανάμεσα σε πολλά άλλα· πάνω από 100 χωριστά κράτη υπήρχαν στην Κίνα επί πέντε αιώνες, μετά το 770 π.Χ. Η ιστορική αποτίμηση αυτής της σύνθετης κατάστασης θέτει μείζονα προβλήματα. Κατά παράδοση η περίοδος χωρίζεται σε δύο υποπεριόδους: τους χρόνους πριν από το 481 π.Χ., όταν κατέρρευσε η φεουδαλική τάξη· και από το έτος αυτό ώς το 221 π.Χ., οπότε εγκαθιδρύθηκε βαθμιαία μια νέα τάξη, που έφθασε στο απόγειό της με την ενοποίηση της

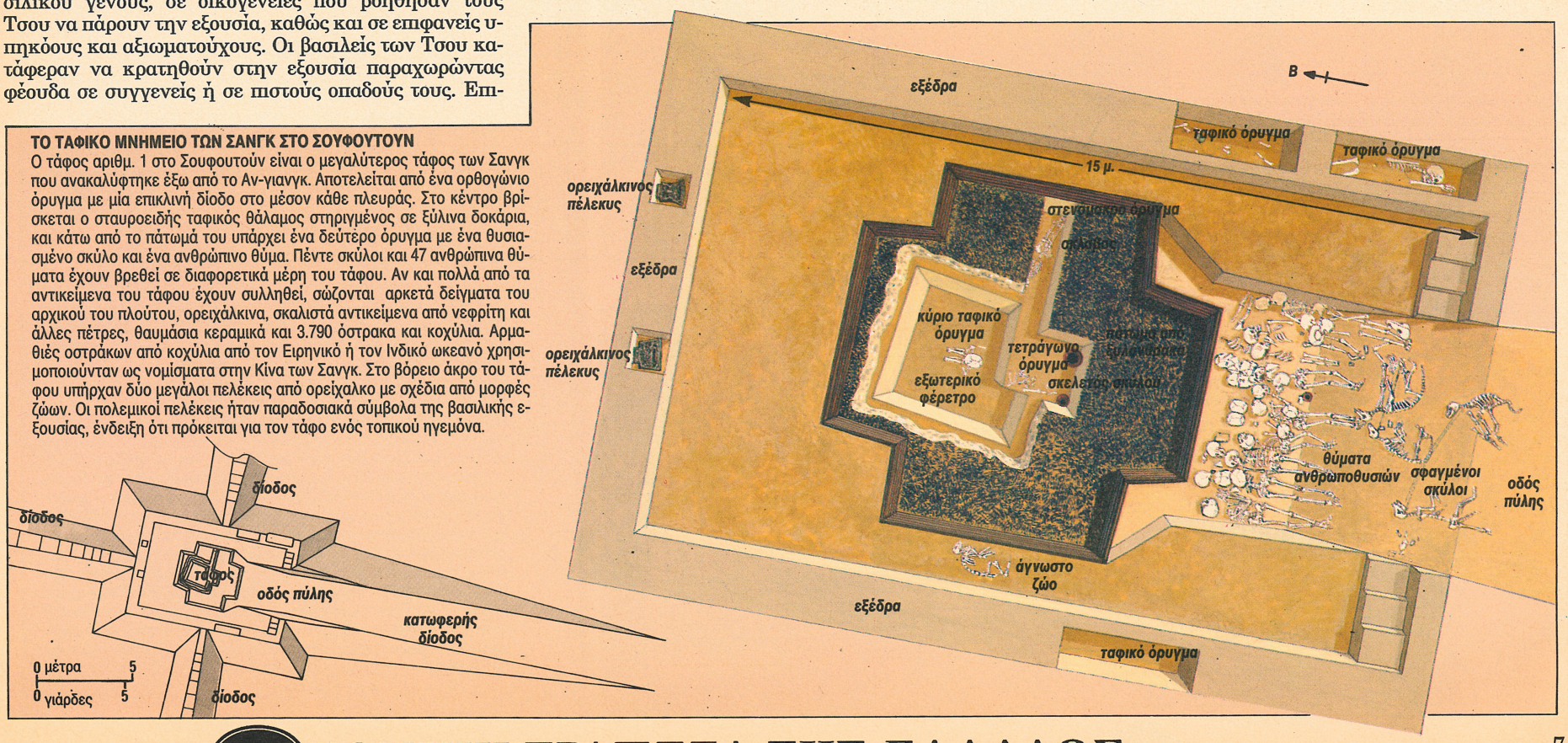

ΤΟ ΤΑΦΙΚΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΤΩΝ ΣΑΝΓΚ ΣΤΟ ΣΟΥΦΟΥΤΟΥΝ
Ο τάφος αριθμ. 1 στο Σουφουτούν είναι ο μεγαλύτερος τάφος των Σανγκ που ανακαλύφτηκε έξω από το Αν-γιανγκ. Αποτελείται από ένα ορθογώνιο όρυγμα με μία επικλινή δίοδο στο μέσον κάθε πλευράς. Στο κέντρο βρίσκεται ο σταυροειδής ταφικός θάλαμος στηριγμένος σε ξύλινα δοκάρια, και κάτω από το πάτωμά του υπάρχει ένα δεύτερο όρυγμα με ένα θυσιασμένο σκύλο και ένα ανθρώπινο θύμα. Πέντε σκύλοι και 47 ανθρώπινα θύματα έχουν βρεθεί σε διαφορετικά μέρη του τάφου. Αν και πολλά από τα αντικείμενα του τάφου έχουν συλληθεί, σώζονται αρκετά δείγματα του αρχικού του πλούτου, ορειχάλκινα, σκαλιστά αντικείμενα από νεφρίτη και άλλες πέτρες, θαυμάσια κεραμικά και 3.790 όστρακα και κοχύλια. Αρμαθιές οστράκων από κοχύλια από τον Ειρηνικό ή τον Ινδικό ωκεανό χρησιμοποιούνταν ως νομίσματα στην Κίνα των Σανγκ. Στο βόρειο άκρο του τάφου υπήρχαν δύο μεγάλοι πελέκεις από ορείχαλκο με σχέδια από μορφές ζώων. Οι πολεμικοί πελέκεις ήταν παραδοσιακά σύμβολα της βασιλικής εξουσίας, ένδειξη ότι πρόκειται για τον τάφο ενός τοπικού ηγεμόνα.

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΤΣΟΥ

Κίνας υπό το σκήπτρο ενός μονάρχη. Ο κύριος παράγων αλλαγής και στις δύο περιόδους ήταν ο πόλεμος: δεν είναι τυχαίο ότι η τελευταία περίοδος είναι γνωστή ως περίοδος των Μαχομένων Βασιλείων. Αλλά η φύση των συγκρούσεων άλλαζε σε σημαντικό βαθμό. Αρχικά οι πόλεμοι ήταν λιγότερο συχνοί. Ανάμεσα στο 722 και στο 464 π.Χ. καταγράφηκαν μόνο 32 χρόνια ειρήνης, αλλά από τότε και ώς το 221 π.Χ 89 χρόνια. Από την άλλη πλευρά, με την πάροδο του χρόνου οι πόλεμοι, αν και λιγότερο συχνοί, διαρκούσαν περισσότερο, ενέπλεκαν ευρύτερες περιοχές και περισσότερους εμπολέμους. Τον 8ο αιώνα π.Χ. στις μάχες μετείχαν εκατοντάδες άρματα, που τα επάνδρωναν επίλεκτες μονάδες ευγενών πολεμιστών, αλλά τον 4ο αιώνα, το κάθε ισχυρό βασίλειο ήταν σε θέση να συντηρεί μόνιμους στρατούς του ενός εκατομμυρίου ανδρών (υποχρεωτικά στρατολογημένων), πεζικό κυρίως αλλά και κάποιο ιππικό. Δεν ήταν άγνωστες μάχες με συμμετοχή 100.000 ανδρών, ενώ οι μεγαλύτερες πολιορκίες διαρκούσαν πολλούς μήνες κινητοποιώντας εκατοντάδες χιλιάδες άνδρες. Εχει υποστηριχθεί ότι το μέγεθος των κινεζικών στρατών δεκαπλασιάστηκε στη διάρκεια αυτής της περιόδου, φαινόμενο που παρουσιάστηκε στην Ευρώπη μόνο μετά τον 16ο αιώνα μ.Χ.

Ο αμυντικός εξοπλισμός των πόλεων και τα ευρήματα ορειχάλκινων και σιδερένιων όπλα απηχούν την ενδημική κατάσταση πολέμου αυτής της περιόδου. Μια σημαντική καινοτομία ήταν η επινόηση του σταυρωτού τόξου (βαλλίστρας), που πιθανόν πρωτοχρησιμοποιήθηκε τον 4ο αιώνα π.Χ. Για μεγαλύτερη ασφάλεια, πολλά βασίλεια της βόρειας Κίνας έχτισαν τείχη στα σύνορα, για να προστατευθούν είτε από τα γειτονικά βασίλεια, είτε από τη μόνιμη απειλή των νομαδικών λαών του βορρά. Ομως η έννοια του συνοριακού τείχους απέκτησε την πληρέστερη έκφρασή της μόνο μετά την ενοποίηση της Κίνας το 221 π.Χ., όταν ο πρώτος αυτοκράτορας Σιχ Χουάνγκ–τι ενσωμάτωσε τμήματα προγενέστερων τειχών στο Μέγα τείχος, ένα συνεχές οχύρωμα μήκους 600 χιλιομέτρων.

Κοινωνική αλλαγή

Στρατιωτικές αλλαγές παρόμοιας κλίμακας πρέπει να απηχούν εξίσου μεγάλες αλλαγές στους λαούς και τις κυβερνήσεις που διεξήγαγαν τους πολέμους. Πρώτα απ' όλα, προϋπέθεταν πολύ μεγάλη αύξηση του πληθυσμού. Δεν υπάρχουν στοιχεία πριν από την μεγάλη αυτοκρατορική απογραφή του 2 μ.Χ., αλλά ο τότε συνολικός πληθυσμός έχει υπολογιστεί σε 59,5 εκατομμύρια ενώ πριν τέσσερις αιώνες θα πρέπει να ήταν πολύ μικρότερος . Οι κωμοπόλεις και οι πόλεις μεγάλωναν σε μέγεθος και σε αριθμό, και ακόμη και σήμερα μπορεί να δει κανείς ερείπια από τείχη, πύλες και τάφρους που τις προστάτευαν τους ταραγμένους εκείνους καιρούς. Τον 5ο αιώνα σημειώθηκαν ριζικές πρόοδοι στη γεωργία, προπάντων η εμφάνιση εργαλείων από χυτοσίδηρο, που είχαν απολύτως ομοιόμορφο σχέδιο σε όλη την Κίνα, καθώς και σιδερένιων αιχμών και κοφτερών ακμών που προσαρμόζονταν σε ξύλινα εργαλεία. Την ίδια εποχή έγιναν μεγάλα αρδευτικά έργα, όπως το φράγμα Ντου-τζιανγκ στο Στζεσουάν, κατασκευασμένο τον 3ο αιώνα π.Χ., σε χρήση μέχρι σήμερα, το οποίο πρέπει να πενταπλασίασε τις αποδόσεις της σοδειάς σ' αυτή την περιοχή. Σε άλλα μέρη, επίσης, λιπάσματα βελτίωσαν το μέγεθος της συγκομιδής. Αλλά τα πλεονάσματα που δημιουργήθηκαν έτσι, δεν έμεναν στα χέρια των παραγωγών επί πολύ. Οι ατελείωτοι πόλεμοι είχαν σαν αποτέλεσμα την καταστροφή των περισσοτέρων κρατών που συστάθηκαν μετά το 770 π.Χ., και οι περισσότερες προσαρτήσεις συνοδεύτηκαν από την υποβάθ-

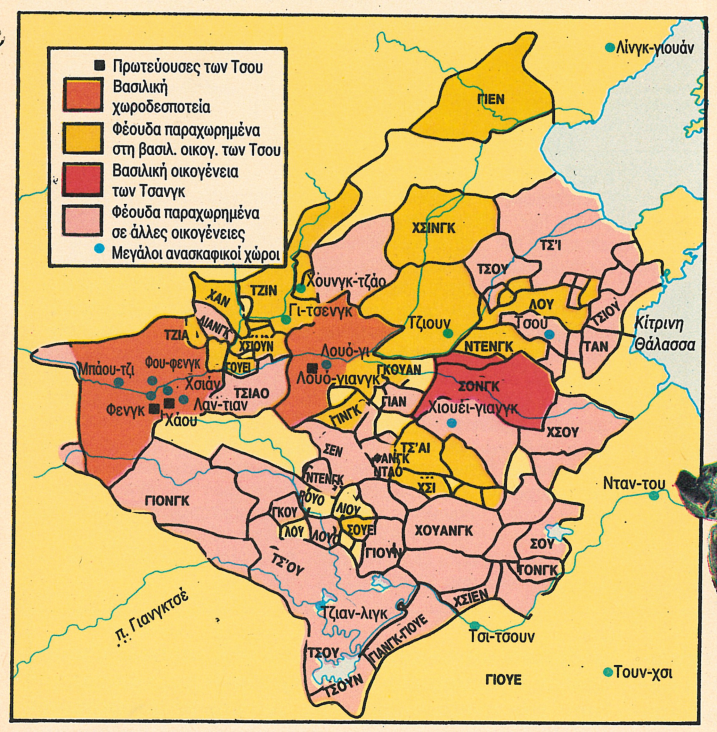

Η ΚΙΝΑ ΤΩΝ ΔΥΤΙΚΩΝ ΤΣΟΥ: 11ος-9ος ΑΙΩΝΑΣ Π.Χ.
(*Αριστερά*) Μερικές από τις χωροδεσποτείες των πρώιμων Τσου έμειναν υπό βασιλικό έλεγχο, άλλες δόθηκαν ως φέουδα σε υποστηρικτές τους. Στο μεγαλύτερο μέρος της περιοχής (βλ. χάρτη) κατοικούσαν πληθυσμοί διαφορετικής εθνικής προέλευσης, αφομοιωμένοι και κατακτημένοι από τους Τσου και τους υποτελείς τους.

ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΤΣΟΥ
Α *Το γκούι (υδρία) του Κανγκ Χου. Καταγράφει την τιμητική παραχώρηση εδάφους στον Μαρκήσιο Κανγκ ως ανταμοιβή για τη συμμετοχή του στην καταστολή μιας εξέγερσης. 11ος-10ος αιώνας π.Χ., ορείχαλκος, ύψος 54 εκ.* **Β** *Τρία νομίσματα. Περ. 250 π.Χ. ορείχαλκος. Μήκος του νομίσματος σε μορφή μαχαιριού 140 χιλ., του νομίσματος σε μορφή σκαπάνης 46 χιλ., διάμετρος του στρογγυλού νομίσματος 33 χιλ.* **Γ** *Καθιστό αρσενικό ελάφι από τους τάφους του Μαρκησίου Γι στο Σουέι-χσιεν (βόρεια Κίνα), 5ος αιώνας π.Χ., λάκκα, ύψος 86,5 χιλ.*

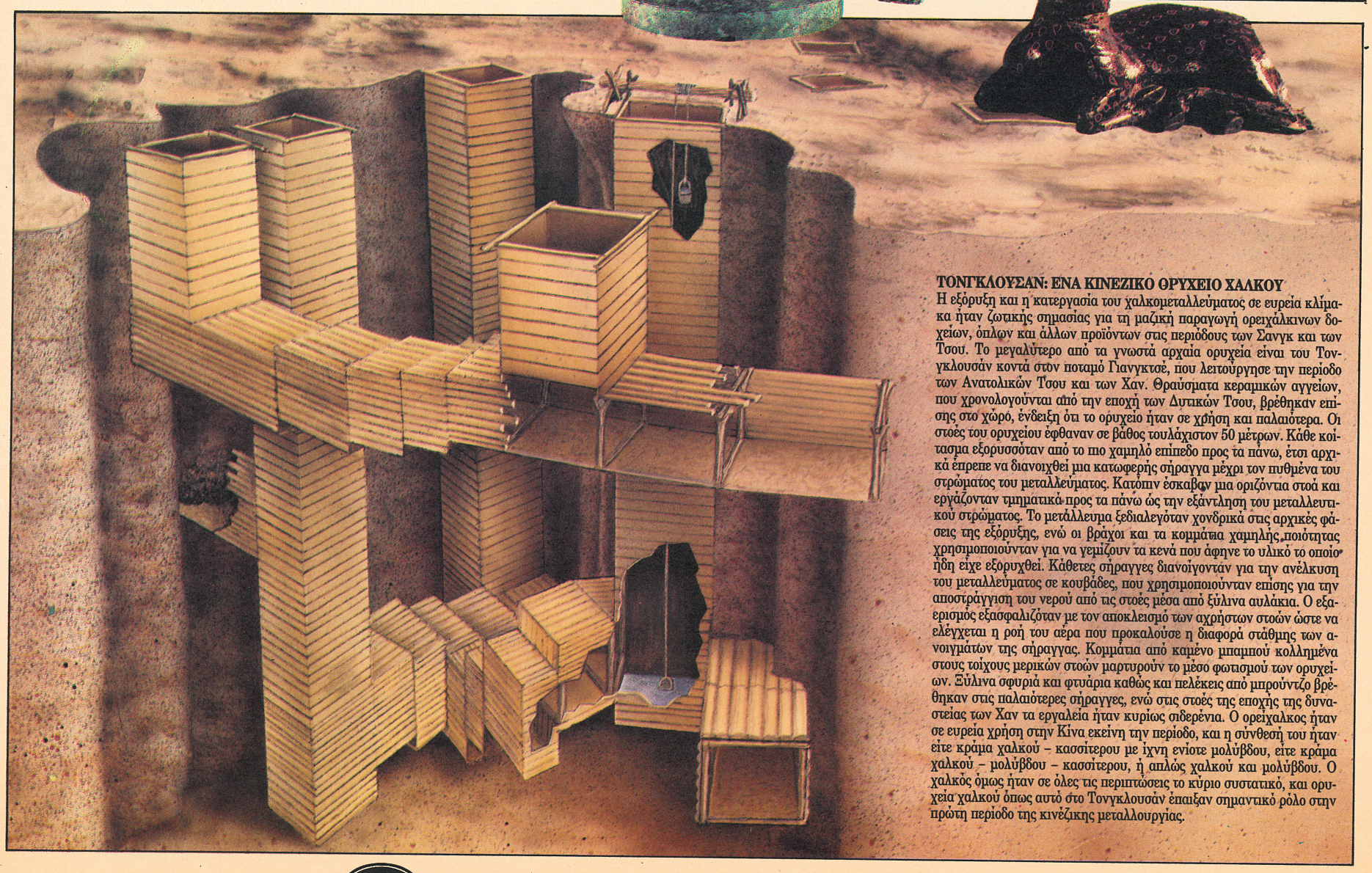

ΤΟΝΓΚΛΟΥΣΑΝ: ΕΝΑ ΚΙΝΕΖΙΚΟ ΟΡΥΧΕΙΟ ΧΑΛΚΟΥ
Η εξόρυξη και η κατεργασία του χαλκομεταλλεύματος σε ευρεία κλίμακα ήταν ζωτικής σημασίας για τη μαζική παραγωγή ορειχάλκινων δοχείων, όπλων και άλλων προϊόντων στις περιόδους των Σανγκ και των Τσου. Το μεγαλύτερο από τα γνωστά αρχαία ορυχεία είναι του Τονγκλουσάν κοντά στον ποταμό Γιανγκτσέ, που λειτούργησε την περίοδο των Ανατολικών Τσου και των Χαν. Θραύσματα κεραμικών αγγείων, που χρονολογούνται από την εποχή των Δυτικών Τσου, βρέθηκαν επίσης στο χώρο, ένδειξη ότι το ορυχείο ήταν σε χρήση και παλαιότερα. Οι στοές του ορυχείου έφθαναν σε βάθος τουλάχιστον 50 μέτρων. Κάθε κοίτασμα εξορυσσόταν από το πιο χαμηλό επίπεδο προς τα πάνω, έτσι αρχικά έπρεπε να διανοιχθεί μια κατωφερής σήραγγα μέχρι τον πυθμένα του στρώματος του μεταλλεύματος. Κατόπιν έσκαβαν μια οριζόντια στοά και εργάζονταν τμηματικά προς τα πάνω ώς την εξάντληση του μεταλλευτικού στρώματος. Το μετάλλευμα ξεδιαλεγόταν χονδρικά στις αρχικές φάσεις της εξόρυξης, ενώ οι βράχοι και τα κομμάτια χαμηλής ποιότητας χρησιμοποιούνταν για να γεμίζουν τα κενά που άφηνε το υλικό το οποίο ήδη είχε εξορυχθεί. Κάθετες σήραγγες διανοίγονταν για την ανέλκυση του μεταλλεύματος σε κουβάδες, που χρησιμοποιούνταν επίσης για την αποστράγγιση του νερού από τις στοές μέσα από ξύλινα αυλάκια. Ο εξαερισμός εξασφαλιζόταν με τον αποκλεισμό των αχρήστων στοών ώστε να ελέγχεται η ροή του αέρα που προκαλούσε η διαφορά στάθμης των ανοιγμάτων της σήραγγας. Κομμάτια από καμένο μπαμπού κολλημένα στους τοίχους μερικών στοών μαρτυρούν το μέσο φωτισμού των ορυχείων. Ξύλινα σφυριά και φτυάρια καθώς και πελέκεις από μπρούντζο βρέθηκαν στις παλαιότερες σήραγγες, ενώ στις στοές της εποχής της δυναστείας των Χαν τα εργαλεία ήταν κυρίως σιδερένια. Ο ορείχαλκος ήταν σε ευρεία χρήση στην Κίνα εκείνη την περίοδο, και η σύνθεσή του ήταν είτε κράμα χαλκού – κασσίτερου με ίχνη ενίοτε μολύβδου, είτε κράμα χαλκού – μολύβδου – κασσίτερου, ή απλώς χαλκού και μολύβδου. Ο χαλκός όμως ήταν σε όλες τις περιπτώσεις το κύριο συστατικό, και ορυχεία χαλκού όπως αυτό στο Τονγκλουσάν έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πρώτη περίοδο της κινέζικης μεταλλουργίας.

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

μιση των ηττημένων ευγενών. Αντί να προσφέρουν αγγαρείες σε ένα γαιοκτήμονα, οι χωρικοί αυτών των περιοχών πλήρωναν πλέον φόρους στον κατακτητή. Τον καιρό του φιλοσόφου Κομφούκιου (551-479 π.Χ.) το σταθερό ποσοστό φόρου ήταν γύρω στο 20%. Αυτές ήταν οι οδυνηρές συνέπειες του πολέμου.

Τον 5ο αιώνα π.Χ. τα εκατό περίπου φεουδαλικά κρατίδια απορροφήθηκαν από μια εικοσάδα ισχυρών βασιλείων. Την πραγματική εξουσία ασκούσαν «ηγεμονικά» κράτη επικεφαλής πρόσκαιρων συμμαχιών· το 667-632 π.Χ. κυριαρχούσαν οι Τσι· μετά το 632 π.Χ. οι Τσιν· στη διάρκεια του 6ου αιώνα κυρίαρχη δύναμη ήταν το νότιο κράτος των Τσου. Αν και αυτές οι συμμαχίες δεν πέτυχαν διαρκή πολιτική σταθερότητα, η κουλτούρα των Τσου και η κινεζική επιρροή διαδόθηκε πολύ πέρα από τα πολιτικά όρια των Πρώτων Τσου.

Η πολιτική τάξη

Προς τα τέλη της περιόδου των Μαχομένων Βασιλείων, η παλιά κοινωνική τάξη είχε καταρρεύσει. Τα ισχυρότερα κράτη χρησιμοποιούσαν γραφειοκράτες στη θέση της κληρονομικής αριστοκρατίας. Η θρησκευτική λατρεία παρήκμασε. Αναδύθηκε μια καινούρια ομάδα κρατικών λειτουργών (*σι*), αξιωματούχων του στρατού και του κράτους. Ο Κομφούκιος ήταν ένας από αυτούς. Οι πρώτοι λαοί της Κίνας λάτρευαν τους προγόνους και τα πνεύματα της φύσης. Ο Κουνγκ Φουτσου, ή Κομφούκιος, δεν αμφισβήτησε την πραγματικότητα αυτής της πνευματικής κληρονομιάς: το κύριο μέλημά του ήταν η διαγωγή του ανθρώπου. Ο Κομφουκιανισμός δεν ήταν θρησκεία αλλά μάλλον ηθικός κώδικας που ενδιαφερόταν για την κοσμιότητα στις ανθρώπινες σχέσεις και βασιζόταν στην αγάπη και το σεβασμό του συνανθρώπου. Οι αρχές του Κομφούκιου, που γεννήθηκε όταν η αυτοκρατορία των Τσου είχε αρχίσει ήδη να αποσυντίθεται, πηγάζουν από την ανησυχία για τις αναταραχές και τις αδικίες του καιρού του –πως είναι δυνατόν ο αγαθός άνθρωπος να ζήσει καλά μέσα σ' έναν διεφθαρμένο κόσμο; Ο Κομφούκιος προσπαθούσε να αποδείξει ότι αρετές, απαραίτητες για τους διοικούντες, όπως η χρηστότητα και η ευγένεια, δεν πηγάζουν από την καταγωγή αλλά από την εκπαίδευση. Γι' αυτό τον λόγο οι εξετάσεις για τη στρατολόγηση της γραφειοκρατίας ήταν ανοιχτές σε όλες τις τάξεις· ο Κομφούκιος άνοιξε μια δίοδο, για τους νέους ταπεινής καταγωγής, που τους επέτρεπε να καταλάβουν υψηλά αξιώματα με την ικανότητά τους και τη σκληρή δουλειά. Τον 2ο αιώνα π.Χ., ο Κομφουκιανισμός ανακηρύχθηκε επίσημη ιδεολογία της αυτοκρατορίας και διατηρήθηκε επί 2.000 περίπου χρόνια, ώς την πτώση της δυναστείας των Μαντσού το 1911.

Η νομισματοκοπία ήταν άλλη μια σημαντική καινοτομία της περιόδου αυτής. Τα πρώτα κινέζικα νομίσματα, κατασκευασμένα γύρω στο 500 π.Χ., είχαν αρχικά τη μορφή μικρογραφιών μαχαιριών και σκαπάνεων, ανανακλώντας ένα προγενέστερο στάδιο, όταν μαχαίρια και σκαπάνες χρησιμοποιούνταν ως μέσο ανταλλαγής. Τον 3ο αιώνα π.Χ. ένα απλούστερο νόμισμα σε σχήμα δίσκου αντικατέστησε τους προγενέστερους τύπους. Πριν την ενοποίηση της Κίνας το 221 π.Χ., κάθε ανεξάρτητο βασίλειο είχε δικό του νόμισμα και οι διαφορές στη μορφή των νομισμάτων ήταν ένας τρόπος διαιώνισης της διάκρισης ανάμεσα στα βασίλεια.

Η επανενοποιημένη Κίνα

Στα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. υπήρχαν μόνο επτά μεγάλα ενοποιημένα κράτη στη θέση πολλών μικρότερων στους προγενέστερους χρόνους. Το 328

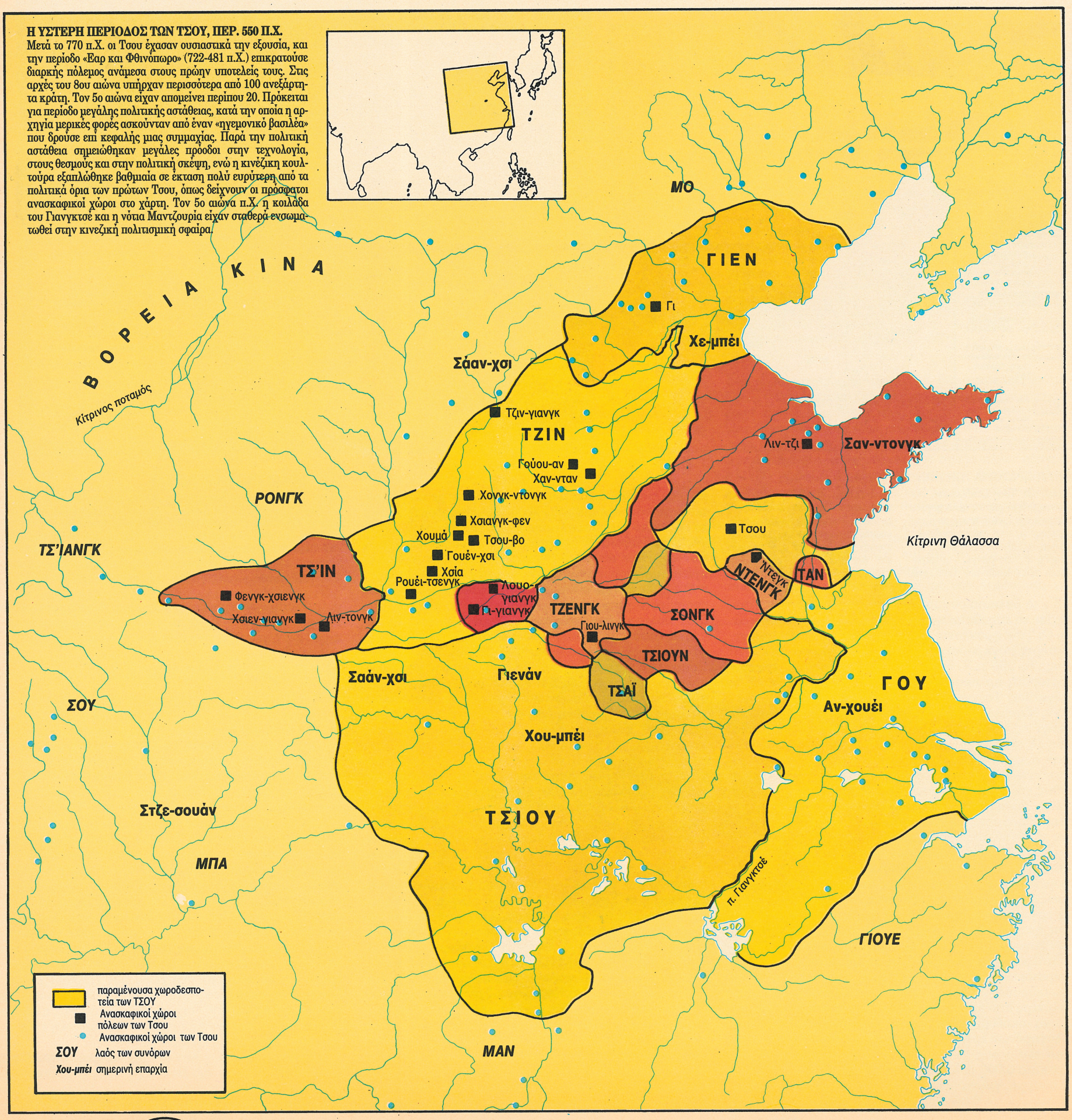

Η ΥΣΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΤΣΟΥ, ΠΕΡ. 550 Π.Χ.
Μετά το 770 π.Χ. οι Τσου έχασαν ουσιαστικά την εξουσία, και την περίοδο «Εαρ και Φθινόπωρο» (722-481 π.Χ.) επικρατούσε διαρκής πόλεμος ανάμεσα στους πρώην υποτελείς τους. Στις αρχές του 8ου αιώνα υπήρχαν περισσότερα από 100 ανεξάρτητα κράτη. Τον 5ο αιώνα είχαν απομείνει περίπου 20. Πρόκειται για περίοδο μεγάλης πολιτικής αστάθειας, κατά την οποία η αρχηγία μερικές φορές ασκούνταν από έναν «ηγεμονικό βασιλέα» που δρούσε επί κεφαλής μιας συμμαχίας. Παρά την πολιτική αστάθεια σημειώθηκαν μεγάλες πρόοδοι στην τεχνολογία, στους θεσμούς και στην πολιτική σκέψη, ενώ η κινέζικη κουλτούρα εξαπλώθηκε βαθμιαία σε έκταση πολύ ευρύτερη από τα πολιτικά όρια των πρώτων Τσου, όπως δείχνουν οι πρόσφατοι ανασκαφικοί χώροι στο χάρτη. Τον 5ο αιώνα π.Χ. η κοιλάδα του Γιανγκτσέ και η νότια Μαντζουρία είχαν σταθερά ενσωματωθεί στην κινεζική πολιτισμική σφαίρα.

ΟΙ ΤΣΙΝ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΧΑΝ

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΤΣΙΝ

(*Πάνω*) Οι Τσιν διεκδίκησαν την πρωτοκαθεδρία από τα άλλα μεγάλα κράτη με την επέκταση και παγίωση της εξουσίας τους στα βορειοδυτικά και δυτικά (328-308 π.Χ.). Το 258 κατελήφθη το Λούο-γιανγκ, η αυτοκρατορική πρωτεύουσα των Τσου, ενώ ώς το 221 π.Χ. καταλύθηκαν τα άλλα κράτη και οι Τσιν έλεγχαν ολόκληρη την Κίνα. Υπό τον Σιχ Χουάνγκ-τι («ο πρώτος αυτοκράτωρ») οι Τσιν επέκτειναν τα εδάφη τους προς τα νότια και βορειοανατολικά, επιτυγχάνοντας την επανενοποίηση της Κίνας.

Η ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΙΝΑΣ ΤΩΝ ΧΑΝ

(*Πάνω*). Η επέκταση των Χαν άρχισε επί Βου-τι (140-86 π.Χ.). Οι Κινέζοι άρχισαν εχθροπραξίες εναντίον των Χσιουνγκ-νου, επεκτείνοντας το Μεγάλο Τείχος βαθιά προς τα βορειοδυτικά για να προστατεύσουν το δρόμο στην κεντρική Ασία. Επί μερικές δεκαετίες μετά το 59 π.Χ. οι Κινέζοι έλεγχαν το λεκανοπέδιο του Ταρίμ. Αποστολές επισκέφθηκαν τη χώρα των Πάρθων και τη Βακτριανή, ενώ άρχισε το εμπόριο με την Δύση. Η κινέζικη εξουσία επεκτάθηκε ξανά προς δυσμάς, πρόσκαιρα, μετά το 94 μ.Χ.

π.Χ., το δυτικότερο από τα επτά, το κράτος των Τσιν, άρχισε να επιτίθεται και να προσαρτά τα γειτονικά κράτη. Οι Τσιν φρόντισαν να μην αναμειχθούν στις προγενέστερες συγκρούσεις και έτσι οικοδόμησαν την ισχύ τους. Το 256 π.Χ. αλώθηκε το Λούο-γιανγκ, η αυτοκρατορική πρωτεύουσα των Τσου, ενώ το 246 π.Χ. ο πρίγκιπας Τσενγκ, ο ικανός νεαρός μονάρχης των Τσιν, εξαπέλυσε ολοκληρωτική επίθεση εναντίον των άλλων κρατών και τα κατέστρεψε το ένα μετά το άλλο. Ηδη ώς το 221 π.Χ., το σύνολο της Κίνας είχε υποταγεί στην εξουσία του. Εκτοτε ο Τσενγκ πήρε το όνομα Σιχ Χουάνγκ-τι, που σημαίνει πρώτος αυτοκράτορας και ευθύς επέκτεινε το σύστημα διακυβέρνησης που είχε τελειοποιηθεί στο κράτος του στην υπόλοιπη χώρα. Ο πληθυσμός οργανώθηκε σε ομάδες οικογενειών, που ήταν συλογικά υπεύθυνες για τη διατήρηση της ειρήνης και για την εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους. Θεσπίστηκε ένας αυστηρός ποινικός κώδικας που ήταν δεσμευτικός για όλους. Βαριές στρατολογικές υποχρεώσεις επιβλήθηκαν στους άνδρες, όπως και υποχρεωτική εργασία στα δημόσια έργα –το κυριότερο ανάμεσά τους ήταν το Μέγα τείχος, το οποίο στοίχισε τις ζωές τόσων εργατών ώστε απέκτησε την προσωνυμία του μεγαλύτερου νεκροταφείου στον κόσμο, καθώς και το αυτοκρατορικό μαυσωλείο στο όρος Λισάν, κοντά στην πρωτεύουσά του Χσιάν-γιάνγκ, σημερινό Χσιάν. Μεγαλύτερο από τις πυραμίδες της Αιγύπτου, χρειάστηκε για να οικοδομηθεί 36 χρόνια εργασίας 700.000 στρατολογημένων εργατών. Σε μικρή απόσταση στα ανατολικά του όρους Λισάν ένας στρατός ομοιωμάτων από τερακότα 6.000 πολεμιστών ενταφιάστηκε σε ένα μεγάλο όρυγμα, για να προστατεύει τελετουργικά τον τάφο. Οι στρατιώτες ήταν οπλισμένοι με δόρατα, ξίφη, τόξα και βαλλίστρες, και οι μορφές πλάστηκαν με τέτοιο τρόπο ώστε να αναπαριστούν τα υπαρκτά πρόσωπα· είναι το πορτρέτο μιας ολόκληρης μεραρχίας στρατού. Ο τάφος μας διαφωτίζει με μοναδικό τρόπο για τη μορφή των στρατών των Τσιν που κατέκτησαν τα αντίπαλα κράτη και ενοποίησαν την Κίνα το 221 π.Χ.

Ο Σιχ Χουάνγκ-τι διαίρεσε την αυτοκρατορία του σε επαρχίες (στρατιωτικές διοικήσεις), που η καθεμία είχε έναν πολιτικό και έναν στρατιωτικό διοικητή. Το σύστημα αυτό της διοίκησης διατηρήθηκε σχεδόν απαράλλακτο και στην επόμενη περίοδο των Χαν. Διέταξε επίσης την κατασκευή ενός δικτύου δρόμων και καναλιών, με κέντρο τη νέα του πρωτεύουσα· εισήγαγε ένα κοινό νόμισμα, το ιδιαίτερο σχήμα του οποίου (στρογγυλό με μια τετράγωνη οπή στο κέντρο) διατηρήθηκε ώς το 1911, και πήρε μέτρα για την ομογενοποίηση της γραπτής γλώσσας σε ολόκληρη την αυτοκρατορία. Δεν είναι περίεργο ότι η Κίνα πήρε το όνομά της από τη δυναστεία του. Όμως, παρά την ανηλεή εξόντωση από τον Σιχ Χουάνγκ-τι όλων των εχθρικών προς αυτόν φατριών, τα βάρη που επιβλήθηκαν στο λαό με τις εκστρατείες και τις κατασκευές τεράστιων έργων, σε συνδυασμό με τις επιβιώσεις τοπικών εντάσεων, συνέτειναν στην κατάρρευση της αυτοκρατορίας του μετά το θάνατό του το 210 π.Χ.

Υστερα από μια περίοδο εμφυλίου πολέμου, μια νέα δυναστεία, οι Χαν, επανέκτησε τον έλεγχο ολόκληρης της Κίνας. Η δυναστεία των Χαν, που ιδρύθηκε από ένα άτομο ταπεινής καταγωγής, αναγκάστηκε να επαναφέρει ένα σύστημα φεουδαλικών πριγκιπάτων που παραχωρήθηκαν στην οικογένειά τους και σε υποστηρικτές, φέουδα που διέφευγαν τον ισχυρό κεντρικό έλεγχο έως περίπου το 100 π.Χ. Αντιγράφοντας σε γενικές γραμμές τη διακυβέρνηση των Τσιν, αλλά μετριάζοντας την αυστηρότητά της, οι Χαν ανέπτυξαν σταδιακά μια ισχυρή κεντρική κυβέρνηση και ένα αποτελεσματικό σύστημα τοπικής διοίκησης. Αυτό αποδεικνύεται από τον αυξανόμενο κυβερνητικό έλεγχο σε κρίσιμες πλευρές της οικονομίας. Η ζωτικής σημασίας σιδηρουργία εθνικοποιήθηκε το 119 π.Χ., και το ίδιο έτος η παραγωγή αλατιού μετατράπηκε σε κρατικό μονοπώλιο. Λίγο αργότερα, το 112 π.Χ., η κοπή νομισμάτων περιορίστηκε αποκλειστικά σε κεντρικά κυβερνητικά εργαστήρια.

Ο ιμπεριαλισμός των Χαν

Οι Τσιν έλαβαν ισχυρά αμυντικά μέτρα εναντίον των νομάδων Χσιουνγκ-νου στο βορά και επεκτάθηκαν προς νότον σε περιοχές κατειλημμένες από μη κινεζικούς λαούς. Οι Χαν ασχολήθηκαν αρχικά με εσωτερικές υποθέσεις, αλλά μια νέα φάση επέκτασης άρχισε επί του αυτοκράτορα Βου-τι (140-8 π.Χ.). Ο Βου-τι κινήθηκε επιθετικά εναντίον των Χσιουνγκ-νου, ανοικοδόμησε το Μέγα Τείχος των Τσιν και το επέκτεινε σε μεγάλη απόσταση προς τα βορειοδυτικά. Η επέκταση του Μεγάλου Τείχους κατασκευάστηκε για να προστατεύσει το δρόμο που είχαν διανοίξει οι Χαν προς την κεντρική Ασία. Μετά το 59 π.Χ. η κινεζική στρατιωτική ισχύς σύντομα επεκτάθηκε στα κράτη των οάσεων του λεκανοπεδίου του Ταρίμ, όπως το Τουρφάν, Τζουτσά και Κοτάν, στα όρια της αφιλόξενης ερήμου Τάκλα Μακάν. Ετσι, οι Χαν απέκτησαν τον έλεγχο του ανατολικού τμήματος του λεγόμενου Δρόμου του Μεταξιού, και κινεζικές αποστολές έπαιρναν αυτόν το δρόμο για να φθάσουν στη χώρα των Πάρθων και στη Βακτριανή, σημερινό Αφγανιστάν και Ιράν. Λόγω της σταθερότητας και της ευημερίας που επέφερε η διακυβέρνηση των Χαν, ενθαρρύνθηκε η ανάπτυξη ενός ευρύτερου εξαγωγικού εμπορίου.

Ο επεκτατισμός των Χαν δεν περιορίστηκε στα βορειοδυτικά. Οι στρατοί του Βου-τι κατέλαβαν επίσης τμήματα της νότιας Μαντζουρίας και της βόρειας Κορέας και σταθεροποίησαν τις κατακτήσεις των Τσιν στην πε-

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ταφική μορφή ενός χωρικού Χαν. Στις επιτυχείς εκστρατείες των Τσιν και των Χαν εναντίον των νομάδων του βορρά (Χσιουνγκ-νου) πρωτοστάτησαν μονάδες κινεζικού ιππικού, που υιοθέτησαν την τακτική και τις μεθόδους των παραδοσιακών τους εχθρών.

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΧΑΝ
Στην αυτοκρατορία των Χαν το 2 μ.Χ. περιλαμβάνονταν όχι μόνον η εδαφική περιοχή των Τσιν, αλλά και η επέκταση της πολιτικής διοίκησης στις κινεζικές αποικίες του βόρειου Αννάμ, στην Κορέα και σε εδάφη στα βορειοδυτικά. Η πολιτική διοίκηση σταθεροποιήθηκε με στρατιωτικές επαρχιακές αποικίες (διοικήσεις). Στο μεγαλύτερο μέρος του νότου ο αποτελεσματικός έλεγχος περιορίστηκε σε λίγα μεγάλα κέντρα. Τα νοτιοανατολικά και τα νοτιοδυτικά ήταν κατειλημμένα από αυτόχθονες λαούς που δεν είχαν αφομοιωθεί ακόμη. Το μεγαλύτερο μέρος των πυκνά κατοικημένων βορειοανατολικών περιοχών διοικούνταν από φεουδάρχες πρίγκιπες, οι οποίοι υποτάχτηκαν με βραδύ ρυθμό στην κεντρική εξουσία (που είχε γίνει πλέον φεουδαλική).

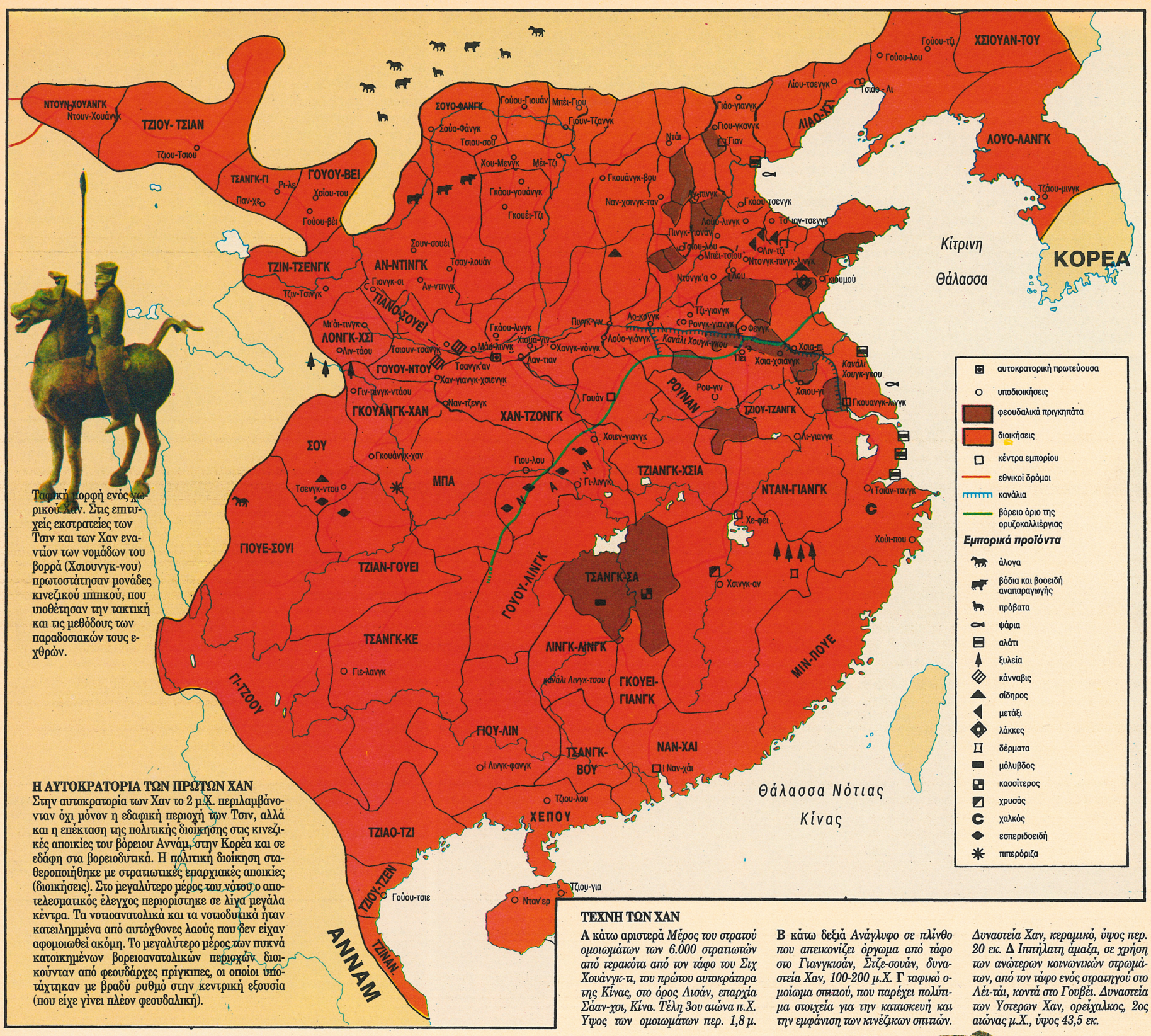

ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΧΑΝ
Α κάτω αριστερά *Μέρος του στρατού ομοιωμάτων των 6.000 στρατιωτών από τερακότα από τον τάφο του Σιχ Χουάνγκ-τι, του πρώτου αυτοκράτορα της Κίνας, στο όρος Λισάν, επαρχία Σάαν-χσι, Κίνα. Τέλη 3ου αιώνα π.Χ. Υψος των ομοιωμάτων περ. 1,8 μ.* **Β** κάτω δεξιά *Ανάγλυφο σε πλίνθο που απεικονίζει όργωμα από τάφο στο Γιανγκισάν, Στζε-σουάν, δυναστεία Χαν, 100-200 μ.Χ.* **Γ** *ταφικό ομοίωμα σπιτιού, που παρέχει πολύτιμα στοιχεία για τα κατασκευή και την εμφάνιση των κινέζικων σπιτιών. Δυναστεία Χαν, κεραμικό, ύψος περ. 20 εκ.* **Δ** *Ιππήλατη άμαξα, σε χρήση των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, από τον τάφο ενός στρατηγού στο Λέι-τάι, κοντά στο Γουβέι. Δυναστεία των Υστερων Χαν, ορείχαλκος, 2ος αιώνας μ.Χ., ύψος 43,5 εκ.*

ριοχή της Καντώνας στη νότια Κίνα. Τα ανεξάρτητα βασίλεια των Γιούε στη νοτιοανατολική ακτή εξαφανίστηκαν στο τέλος του 2ου αιώνα π.Χ. Οι κινεζικές στρατιές κατέλαβαν το βόρειο Βιετνάμ και εισχώρησαν βαθιά στα νοτιοδυτικά, επιβάλλοντας την κυριαρχία των Χαν στα κράτη της περιοχής. Οι κατακτήσεις αυτές στα νότια επέφεραν, εντούτοις, μικρές μόνο εγκαταστάσεις Κινέζων, και το μεγαλύτερο τμήμα της νότιας Κίνας, μακριά από τα λίγα μεγάλα διοικητικά κέντρα, παρέμεινε στα χέρια των τοπικών λαών επί πολλούς αιώνες μετά τις πρώτες εισβολές των Χαν.

Η ζωή την εποχή των Χαν

Η αυτοκρατορία των Χαν γνώρισε πολύ μεγάλη ευημερία. Η γραφειοκρατική παράδοση που αναπτύχθηκε την περίοδο των Μαχομένων Βασιλείων είχε σαν συνέπεια την τήρηση λεπτομερών διοικητικών αρχείων, και η Κίνα είναι ίσως το πρώτο κράτος που επιχείρησε ακριβή απογραφή πληθυσμού. Τα παλαιότερα σωζόμενα στοιχεία δίνουν για το έτος 1-2 μ.Χ., ένα συνολικό αριθμό 12.400.000 νοικοκυριών ή 57.500.000 κατοίκων. Η πρωτεύουσα των Χαν στο Τσανγκάν είχε την όψη μάλλον τεράστιας αυτοκρατορικής αυλής παρά πόλης, με τα τρία τέταρτα της εντός των τειχών έκτασής της κατειλημμένα από τα συγκροτήματα των ανακτόρων. Υπήρχαν επίσης περιοχές κατοικιών και δύο αγορές, ενώ έξω από τα τείχη πάρκα, εκτάσεις κυνηγιού και άλλες κατοικίες. Στις αρχές της μ.Χ. εποχής, η αυτοκρατορία των Χαν ήταν συγκρίσιμη σε μέγεθος, πλούτο και εκλέπτυνση με τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία.

Τα πιο θεαματικά αρχαιολογικά ευρήματα της περιόδου των Χαν δεν είναι οι πόλεις αλλά οι τάφοι. Ο πολυ-

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΧΑΝ

τελής τρόπος ζωής της αυτοκρατορίας των Χαν εκφράζεται στα αντικείμενα από χρυσό, ορείχαλκο, μετάξι και λάκκα που έχουν τοποθετηθεί στους τάφους τους, αλλά καθώς οι υλικές συνθήκες στον άλλον κόσμο θεωρούνταν σε μεγάλο βαθμό παρόμοιες με τις επίγειες, μια σειρά από αντικείμενα καθημερινής χρήσης συνόδευαν στον τάφο τον νεκρό, δίνοντάς μας έτσι μια συναρπαστική και πολύπλευρη εικόνα του κινεζικού βίου. Οι τάφοι περιείχαν κεραμικά ομοιώματα από αγροικίες, μικρές άμαξες, βάρκες, σόμπες για μαγείρεμα και ακόμη προσωπικούς υπηρέτες, ενώ οι τοίχοι τους ήταν στολισμένοι με σταμπωτές και ζωγραφικές σκηνές από τον καθημερινό, αγροτικό ή βιοτεχνικό βίο, όπως η εξόρυξη αλατιού. Τεκμήρια που μας παρέχουν χρήσιμες ιστορικές πληροφορίες έχουν ανευρεθεί επίσης συχνά στους τάφους των Χαν. Επιγραφές πάνω σε μετάξι, λωρίδες μπαμπού ή χαρτί (που εφευρέθηκε τον 1ο αιώνα π.Χ.), αναφέρονται σε θρησκευτικά θέματα, όπως ο Κομφουκιανισμός και ο Ταοϊσμός, αλλά και σε στρατιωτικά και διοικητικά ζητήματα. Στήλες που έχουν ανεγερθεί στην είσοδο των μαυσωλείων συχνά κατονομάζουν τους νεκρούς του τάφου, αναφέρουν τους προγόνους τους και τα επίσημα αξιώματα που κατέλαβαν.

Βιομηχανία και εμπόριο

Η βιομηχανία, οι τέχνες και η γεωργία άνθισαν εξίσου στην Κίνα των Χαν. Από τις πιο σημαντικές βιομηχανίες ήταν η σιδηρουργία, που παρέμεινε μονοπώλιο του κράτους. Αυτό το μονοπώλιο λειτούργησε ως πηγή εισοδήματος για την κεντρική κυβέρνηση και ως επιβολή ελέγχου στη βιομηχανία όπλων. Υπήρχαν 49 κρατικά χυτήρια με τεράστιες υψικαμίνους, κατασκευασμένες από πυρίμαχα τούβλα. Νέες τεχνικές για την επίτευξη υψηλότερων θερμοκρασιών τήξης του μετάλλου βελτίωσαν την ποιότητα και την αντοχή των προϊόντων, επιτρέποντας την παραγωγή ανθεκτικότερων όπλων και μεγαλύτερη ποικιλία αντικειμένων καθημερινής χρήσης. Επωφελήθηκε επίσης η γεωργία· το υνί του αρότρου ξανασχεδιάσθηκε και βελτιώθηκε, και επινοήθηκε η μηχανή της σποράς. Οπου η άρδευση ήταν απαραίτητη, χρησιμοποιήθηκαν ποδοκίνητες αντλίες, ή σε μερικές περιπτώσεις μεγαλύτεροι υδραγωγοί τροχοί. Κατασκευάστηκαν επίσης τάφροι και κανάλια για την άρδευση της γεωργικής γης και για την πρόληψη των πλημμυρών. Ενα κανάλι είχε μήκος 125 χιλιομέτρων και συνέδεε τον Κίτρινο ποταμό με το Τσανγκάν. Εξυπηρετούσε τη μεταφορά δημητριακών στην πρωτεύουσα για τη διατροφή του μεγάλου αστικού πληθυσμού.

Κατά την περίοδο των Χαν η επεξεργασία του μεταξιού και της λάκκας έφθασε ξανά στο απόγειο της τεχνικής εξειδίκευσης. Η μεταξουργία, σημαντική και για την εσωτερική κατανάλωση και για το εξαγωγικό εμπόριο, επωφελήθηκε από την εισαγωγή ενός πιο εξελιγμένου αργαλειού, του συρόμενου αργαλειού, που επέτρεπε την ύφανση πολύχρωμου υφάσματος. Αν και δεν έχουν σωθεί παρόμοιοι αργαλειοί αυτής της περιόδου, ευρήματα διατηρημένου υφάσματος υποδηλώνουν την πιθανή χρήση συρόμενου αργαλειού στους χρόνους των Χαν. Στην επεξεργασία της λάκκας, δεν υπήρξαν τεχνολογικές αλλά μόνο οργανωτικές αλλαγές που είχαν ως αποτέλεσμα τη βελτίωση του προϊόντος. Το ζήτημα-κλειδί ήταν ο καταμερισμός και η εξειδίκευση της εργασίας: ένα λακκαρισμένο αγγείο φέρει μια επιγραφή που αναφέρει ως υπεύθυνους για την κατασκευή του οκτώ τεχνίτες, ενώ κατονομάζει επίσης τους φύλακες του εργαστηρίου, το διευθυντή, το βοηθό και τον επικεφαλής υπάλληλο. Η όλη διευθέτηση θυμίζει έντονα τις αλλαγές στην οργάνωση της παραγωγής που εισήχθησαν κατά την ευρωπαϊκή βιομηχανική επανάσταση. Μερικά θαυμάσια δείγματα από λάκκες της εποχής των Χαν προέρχονται από πλούσιους τάφους, όπως του Μαουάνγκ-ντούι.

Την πρώτη χιλιετία π.Χ. εγκαθιδρύθηκαν δίκτυα εμπορίου μεγάλων αποστάσεων ανάμεσα στην Κίνα και τη Δύση. Ο πιο γνωστός δρόμος διέσχιζε τις στέπες και τις ερήμους της κεντρικής Ασίας, συνδέοντας την Κίνα με τη δυτική Ασία και την Ευρώπη. Αν και ονομαζόταν Δρόμος του Μεταξιού, δεν εξυπηρετούσε μόνο τη μεταφορά μεταξωτών, ούτε ήταν απλός οδικός άξονας, αλλά ένα πολύπλοκο σύνολο δρόμων καραβανιών ανάμεσα στις κωμοπόλεις των οάσεων. Κινέζικα μεταξωτά εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στη Δύση το 550 π.Χ. –κομμάτια τους βρέθηκαν στο νεκροταφείο του Κεραμεικού στην Αθήνα. Ευρήματα ορειχάλκινων κατόπτρων της εποχής των Χαν στην Ουκρανία και μεταξωτών υφα-

ΜΑΟΥΑΝΓΚ-ΝΤΟΥΙ: ΕΝΑ ΤΑΦΙΚΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΤΩΝ ΧΑΝ

Από τα πιο αξιοσημείωτα ευρήματα της περιόδου των Πρώτων Χαν είναι ο τάφος αριθμ. 1 από το Μουάνγκ-ντούι, στο βασίλειο του Τσανγκ-σα. Ενας ξύλινος θάλαμος κατασκευάστηκε στη βάση του ταφικού ορύγματος, το οποίο με τη σειρά του σκεπάστηκε από ένα ανάχωμα ύψους 16 μέτρων *(βλ. το επάνω τμήμα της διατομής)*. Ο θάλαμος αυτός είχε στεγανοποιηθεί με άσπρο πηλό και ξυλάνθρακα, πράγμα που συνετέλεσε στην εκπληκτική διατήρηση του σώματος της γυναίκας που είχε ταφεί εκεί –συζύγου του Μαρκησίου του Ντάι, που ήταν πρωθυπουργός στο βασίλειο το Τσανγκ-σα. Ηταν περιτυλιγμένη σε 20 στρώσεις υφασμάτων, δεμένα γύρω της με εννέα ιμάντες. Το σώμα ήταν εγκιβωτισμένο σε τέσσερα διακοσμημένα φέρετρα συναρμοσμένα με ξυλόκαρφα, μόρσα και σφήνες, και γύρω του υπήρχαν διαμερίσματα με τα έπιπλα το τάφου. Το δέρμα της είχε παραμείνει ελαστικό και οι μύες και τα σπλάχνα τέλεια διατηρημένα. Ο θάνατος επήλθε περίπου στην ηλικία των 50, ανάμεσα στο 165 και 145 π.Χ., λόγω προσβολής της στεφανιαίας που την προκάλεσε χολολιθίαση. Είχε ομάδα αίματος Α και έπασχε από φυματίωση και σχιστοσωματίαση (χρόνια αναιμία προκαλούμενη από έναν παραστιτικό σκώληκα). Η εξέταση του περιεχομένου του στομαχιού της έδειξε ότι το τελευταίο γεύμα της περιλάμβανε και πεπόνι.

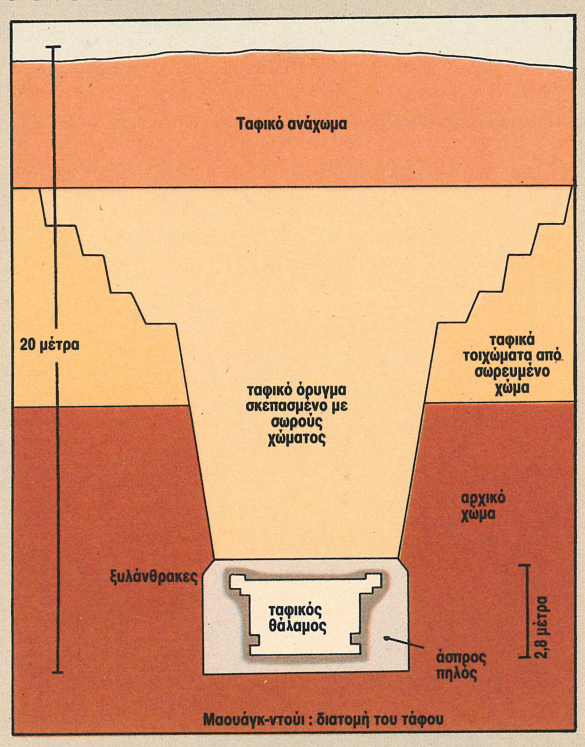

Οπως και στην περίπτωση της αρχαίας Αιγύπτου, οι τάφοι μας παρέχουν τα περισσότερα στοιχεία για την καθημερινή ζωή στην Κίνα των Χαν. Τα αντικείμενα που βρέθηκαν στο Μαουάνγκ-ντούι μας δίνουν μια μοναδική διαφωτιστική εικόνα για τις τέχνες, την τεχνολογία, την ενδυμασία, τη μουσική και τη γλώσσα της Κίνας των Σανγκ. Τα κτερίσματα των τάφων στο Μαουάνγκ-ντούι περιλαμβάνουν **Α** *Ομάδα μουσικών σε επιζωγραφισμένο ξύλο ροδακινιάς· τα όργανά τους είναι ψαλτήρια και πολύαυλοι με 12 σωλήνες. Υψος 30-38 εκ.* **Β** *Πολύχρωμο επιζωγραφισμένο μεταξωτό, που ήταν το λάβαρο της νεκρώσιμη πομπής της γυναίκας. Το επάνω τμήμα αναπαριστά τον ουρανό, οι πύλες του οποίου φυλάσσονται από δύο φρουρούς. Στο κέντρο είναι η κάτοικος του τάφου με τις ακολούθους της και κάτω, σκηνές του κάτω κόσμου που περιλαμβάνουν μια θυσία, ίσως για να διευκολυνθεί η ψυχή της γυναίκας στο ταξίδι της προς του ουρανούς. Μήκος 205 εκ.* **Γ** *Λακκαρισμένος δίσκος με πιάτα, φλυτζάνια και κούπα, με ένα τυπικό σχέδιο νέφους. Λακκαρισμένα σκεύη χρησιμοποιούνταν συχνά από τις ανώτερες τάξεις. Στον τάφο υπάρχουν συνολικά 184 κομμάτια από λάκκα, όλα καλά διατηρημένα. Μήκος 60 εκ.* **Δ** *Μεταξωτά δετά υποδήματα, μήκος 24 εκ.*

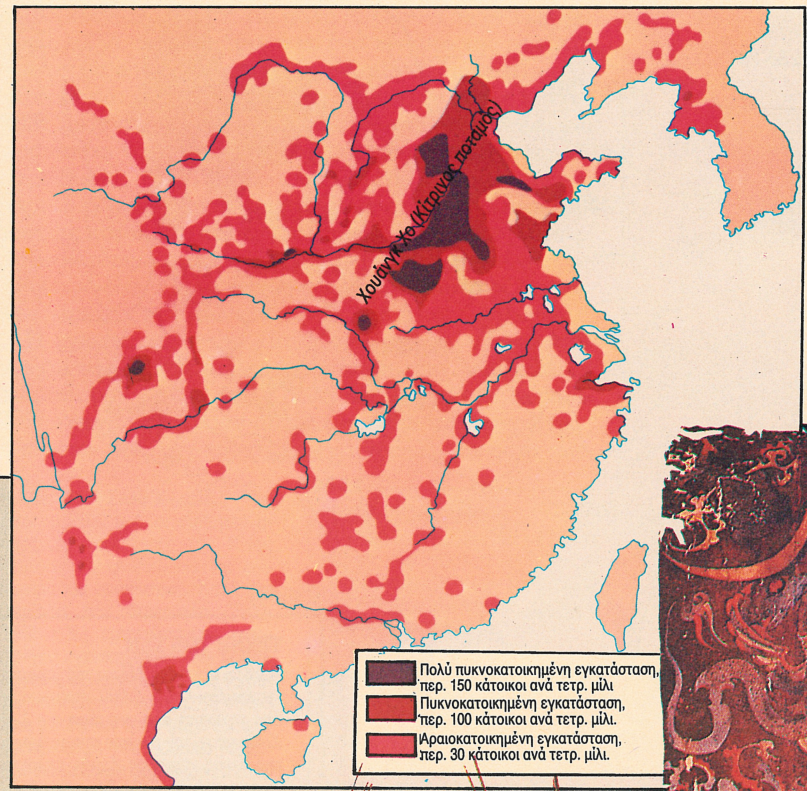

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΙΝΑΣ ΤΟ ΕΤΟΣ 1 Μ.Χ. *(Αριστερά)* Η παλαιότερη σωζόμενη κινέζικη απογραφή εμφανίζει έναν συνολικό πληθυσμό 57 εκατομμυρίων, που είναι συγκεντρωμένος στην πεδιάδα του Κίτρινου ποταμού. Αυτή η γοργή πληθυσμιακή άνοδος αποδίδεται στην ευημερία και στη σταθερότητα της Κίνας των Χαν. Πολλές μεγάλες πόλεις αναπτύχθηκαν στη διάρκεια της περιόδου των Χαν –η πρωτεύουσα Τσανγκάν είχε πληθυσμό 250.000.

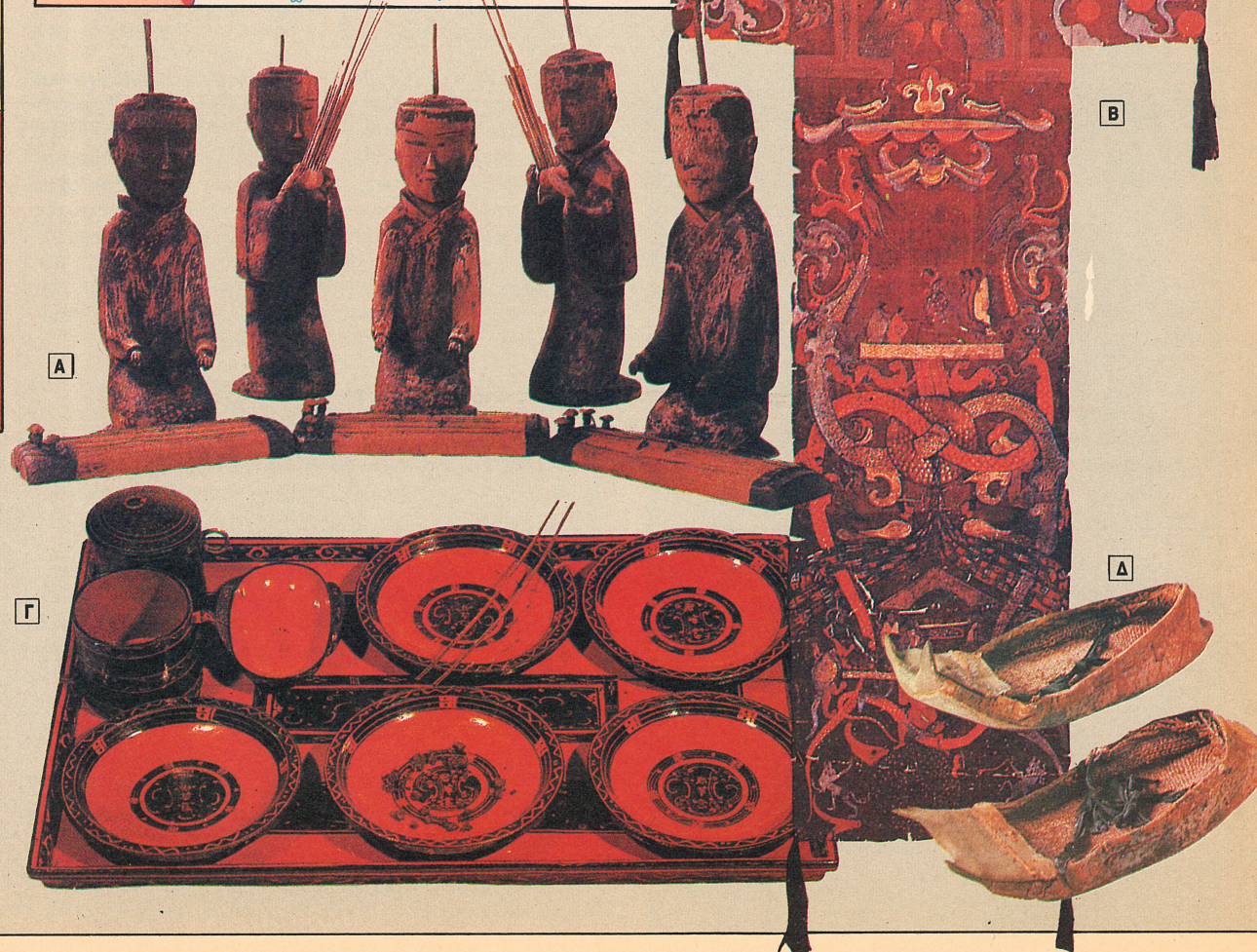

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

σμάτων σε πλούσιους τάφους στο Παντικάπαιον (Κερτς) μαρτυρούν την ύπαρξη δρόμου προς τη Μαύρη Θάλασσα. Στη διάρκεια της δυναστείας των Χαν τα μεταξωτά αποστέλλονταν στα δυτικά, με σκοπό όχι το εμπορικό κέρδος αλλά κυρίως την ειρήνευση των νομαδικών φυλών κατά μήκος των συνόρων. Λίγο αργότερα, το μετάξι έγινε ιδιαίτερα δημοφιλές στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία· ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος παραπονιόταν για τη σπάταλη και την παρακμιακή χρήση του καινούριου υλικού. Κομμάτια από μεταξωτά βρέθηκαν ώς και στα βρετανικά νησιά. Αλλα αντικείμενα στέλνονταν επίσης στη Δύση: μπαχαρικά, γουναρικά, λάκκες και κυρίως ορειχάλκινα αντικείμενα. Είναι ανεξακρίβωτο τι προϊόντα της Δύσης στέλνονταν σε αντάλλαγμα στην Ανατολή –στα εμπορεύσιμα αγαθά περιλαμβάνονταν πιθανόν χρυσά και ασημένια νομίσματα, ελεφαντόδοτο, πολύτιμοι λίθοι, κεχριμπάρι και γυάλινα δοχεία βιοτεχνικής παραγωγής.

Το τέλος της Κίνας των Χαν

Η αυτοκρατορία των Χαν, παρά τα πλούσια επιτεύγματά της δοκιμάστηκε σοβαρά από τις στρατιωτικές περιπέτειες του Βου-τι, και μετά από μια σειρά ανίσχυρων αυτοκρατόρων στη διάρκεια του δεύτερου μισού του 1ου αιώνα π.Χ., η εξουσία του θρόνου αμφισβητήθηκε από τις μεγάλες αυλικές οικογένειες. Το 9 μ.Χ., ο Γουάνγκ Μανγκ, συγγενής εξ αγχιστείας του αυτοκράτορα, σφετερίστηκε το θρόνο και ίδρυσε μια βραχύβια δυναστεία, τους Χσιν (9-23 μ.Χ.) που εγκαινίασαν ένα δραστικό πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων. Η βασιλεία τους τερματίστηκε με μια τεράστια εξέγερση, και ακολούθησε η παλινόρθωση των Χαν το 25 μ.Χ.

Ετσι σήμανε η απαρχή μιας περιόδου γνωστής ως περίοδος των Υστερων Χαν (25-220 μ.Χ.). Καθώς η προηγούμενη πρωτεύουσα στο Τσανγκάν είχε λεηλατηθεί στη διάρκεια των μαχών, η πρωτεύουσα μεταφέρθηκε στο Λούο-γιανγκ, και την περίοδο των Υστερων Χαν η βορειοανατολική Κίνα αναπτύχθηκε σταθερά και απέκτησε σπουδαιότητα ανάλογη με τη βορειοδυτική.

Υστερα από μερικές δεκαετίες σταθεροποίησης, οι Κινέζοι υπό τους Υστερους Χαν άρχισαν ξανά εχθροπραξίες εναντίον των Χσιουνγκ-νου στα τέλη του 1ου αιώνα μ.Χ., και το 94 μ.Χ. εισέβαλαν πάλι στο λεκανοπέδιο του Ταρίμ. Η νέα πρωτεύουσα Λούο-γιάνγκ ξεπέρασε σε μέγεθος και λαμπρότητα το παλαιότερο κέντρο του Τσανγκάν. Το εμπόριο, ιδιαίτερα το θαλάσσιο, σημείωσε ακμή και οι γαιοκτήμονες, οι έμποροι και οι ανώτερες τάξεις έγιναν ακόμη πιο πλούσιοι και ισχυροί. Αλλά, από τα μέσα του 2ου αιώνα μ.Χ., η κεντρική εξουσία εξασθένισε σοβαρά λόγω της διαδοχικής ανόδου στο θρόνο παιδιών-αυτοκρατόρων και του νοσηρού φατριασμού της αυλής, ενώ στην ύπαιθρο επικρατούσε μόνιμη αναταραχή εξαιτίας της φτώχειας και της καταπίεσης των χωρικών. Αυτό το κύμα αγροτικής δυσαρέσκειας κορυφώθηκε με τη μαζική εξέγερση των Κίτρινων Τουρμπανιών, που κατέκλυσε την Κίνα το 184 μ.Χ. Διάφοροι τοπικοί πολέμαρχοι κατάφεραν τελικά να επαναφέρουν ώς ένα βαθμό την τάξη, και στα τελευταία χρόνια της δυναστείας των Χαν η εξουσία παρέμεινε στα χέρια αυτών των τοπικών διοικητών. Το 220 μ.Χ. ο τελευταίος αυτοκράτορας των Χαν παραχώρησε το θρόνο του σε έναν από αυτούς, και η αυτοκρατορία υποδιαιρέθηκε σε τρία ανεξάρτητα περιφερειακά κράτη. Η χώρα έκτοτε ενοποιήθηκε ξανά τον 6ο αιώνα, οπότε ο κινεζικός πολιτισμός σημείωσε ανάκαμψη και έφθασε σε νέα ύψη με τις δυναστείες των Σούι και των Τανγκ.

Ηδη τον 3ο αιώνα μ.Χ. είχαν παγιωθεί πολλά από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του κινεζικού πολιτισμού. Η Κίνα είχε ήδη καταστεί η μεγαλύτερη εθνική και πολιτική οντότητα στον κόσμο. Ενα ιστορικό παράδειγμα είχε επίσης τεθεί, σύμφωνα με το οποίο η συγκεντρωτική δυναστική εξουσία μπορεί να επιβληθεί για μια περίοδο, αλλά τελικά αποσυντίθεται υπό το βάρος των εσωτερικών αγώνων των πολεμάρχων για την εξουσία και της μόνιμης πίεσης των φυλών πάνω στα βόρεια σύνορα της Κίνας. Εντούτοις, τα κεντρικά χαρακτηριστικά του κινεζικού πολιτισμού θα επιβιώσουν στη διάρκεια αυτών των περιόδων ώς και τον 20ό αιώνα. Η Κομφουκιανή ηθική, η κοινωνική δομή φεουδαλικού τύπου, η κινεζική γραφή και τέχνη, καθώς και η εξαιρετική τεχνική δεινότητα θα ορίσουν τον κινεζικό πολιτισμό ως δεσπόζουσα πολιτισμική δύναμη, όχι μόνο στην Ασία, αλλά, συγκριτικά, και σε παγκόσμια κλίμακα, ώς τη σύγχρονη εποχή.

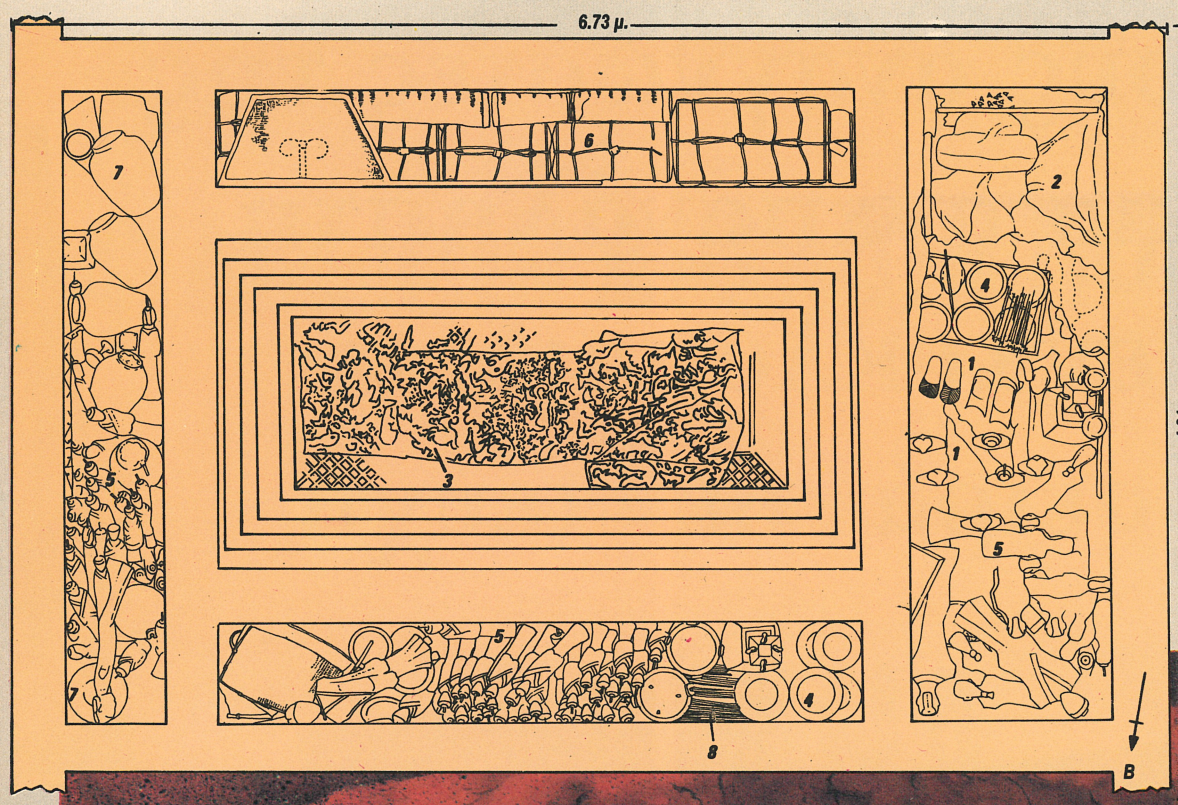

Στο Μαουάνγκ - ντούι, ο τάφος αριθμ. 1 περιείχε πολυάριθμα καθημερινά αντικείμενα, μοναδικά ομοιώματα και πλούσιες προμήθειες για να συνοδέψουν τη νεκρή στον άλλο κόσμο. Ανάμεσα στα πιο σημαντικά ευρήματα υπάρχουν ζωηρόχρωμα ενδύματα (φορέματα, φούστες, κάλτσες), τέσσερα ζεύγη υποδημάτων (1) και πολλά τόπια μονόφαρδα μεταξωτά υφάσματα (2). Ενα μεταξωτό λάβαρο σε σχήμα Τ τοποθετημένο πάνω στο κάλυμμα του εσώτατου φέρετρου (3) απεικονίζει το ταξίδι της νεκρής στον άλλο κόσμο. Ο τάφος περιείχε επίσης τη μεγαλύτερη και καλύτερα διατηρημένη συλλογή από λάκκες (4) που έχουν βρεθεί ποτέ σε ανασκαφές στην Κίνα, η οποία περιλαμβάνει κοσμηματοθήκες, τρίποδα, βάζα, κουτάλια, κουτάλες, κούπες, δίσκους, κανάτια, πτυσσόμενα ακουμπιστήρια και παραβάν. Ανακαλύφθηκαν συνολικά 152 ταφικά ξύλινα ομοιώματα (5) από γυναίκες ακολούθους, μουσικούς και χορευτές, ντυμένα με μεταξωτά ενδύματα. Τα μουσικά όργανα είναι ένα ψαλτήριο μήκους 1,16 μ., με τις 25 του χορδές και τους καβαλάρηδες άθικτους, ένα όργανο με 22 αυλούς διατεταγμένους σε δύο σειρές και 12 αυλοί διαφόρων μεγεθών. Σ'ένα παράπλευρο διαμέρισμα υπήρχαν κιβώτια από μπαμπού (6) μήκους περίπου 48-50 εκ., με διάφορα ρούχα, μεταξωτά υφάσματα, τρόφιμα, φαρμακευτικά βότανα και ταφικά ομοιώματα. Σε άλλα μέρη του τάφου βρέθηκαν κουτιά και βάζα (7), με υπολείμματα τροφών (ρύζι, σιτάρι, κεχρί, αχλάδια και δαμάσκηνα). Επίσης βρέθηκαν οστά από λαγούς, σκύλους, κοτόπουλα, σπουργίτια, ψάρια (κυπρίνους και σκαθάρια). Σκορπισμένα γύρω υπήρχαν βεντάλιες από μπαμπού, καλάθια και ψάθες, μπρούντζινα κάτοπτρα, καμπανάκια από κασσίτερο, κεραμικά ομοιώματα από ορειχάλκινα και χρυσά νομίσματα, αντικείμενα τουαλέτας και σφραγίδες. Σε περισσότερες από 300 λωρίδες από μπαμπού (8) μήκους περίπου 28 εκ., είχαν καταγραφεί το όνομα, το μέγεθος και η ποσότητα των ταφικών αντικειμένων και επιπλέον μια συνοπτική περιγραφή των ειδών επίπλωσης του τάφου.

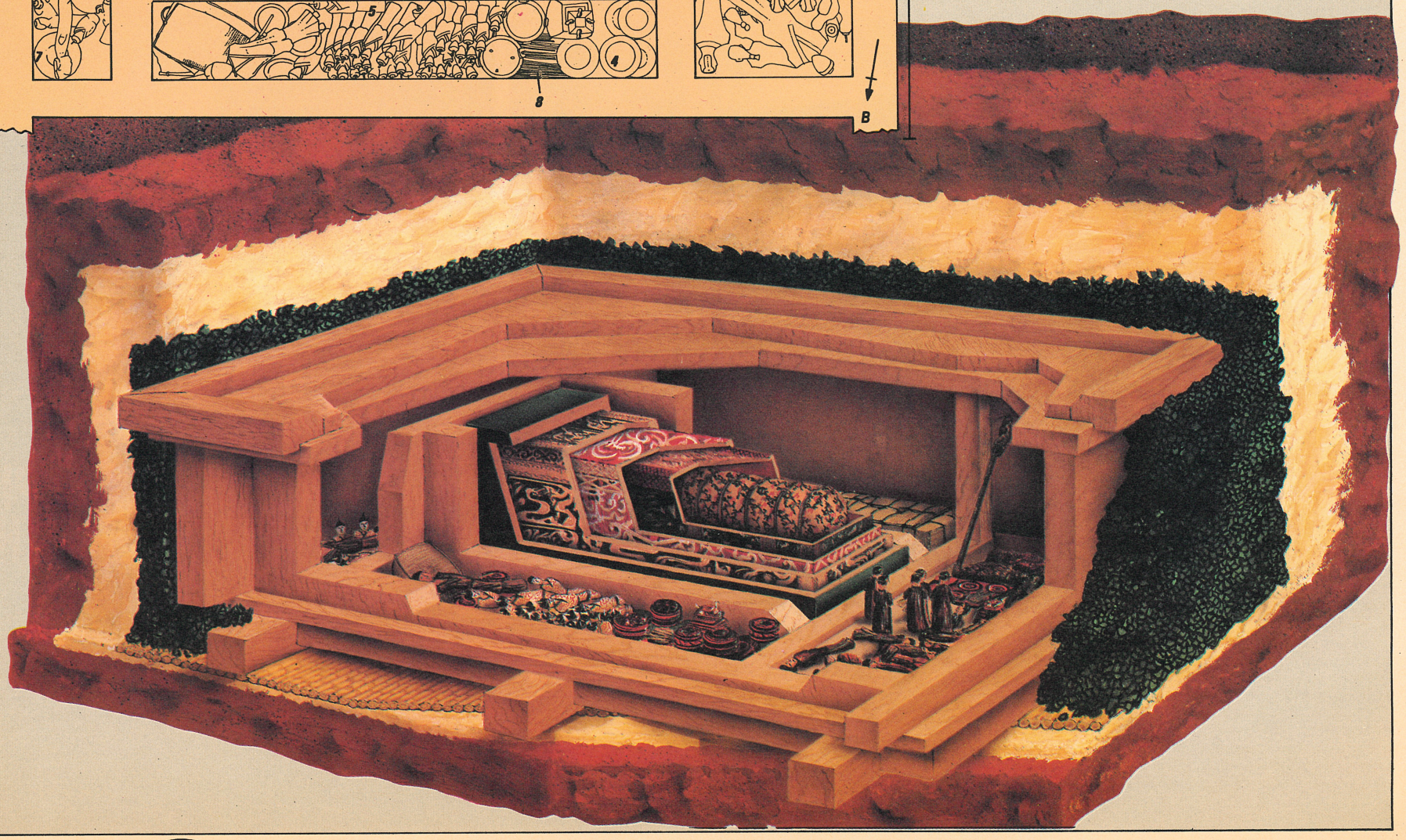

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ